

VU Research Portal

Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)

Exalto, J.

published in

Onvoldoende beschermd
2019

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Unspecified

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Exalto, J. (2019). Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015): Bronstudie 6 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden). In *Onvoldoende beschermd: Geweld in de Nederlandse jeugdzorg van 1945 tot heden* (pp. 1-40). Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)

Bronstudie 6 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

John Exalto

**Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen**

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Jongenshuis Hoenderloo 1945-2015

Inleiding

1. Gedocumenteerd geweld

- 1.1. Bestuursnotulen
- 1.2. Weekbrieven
- 1.3. Pedagogische journaals
- 1.4. Incidentenregistratie en klachtencommissie
- 1.5. Meldingen bij de inspectie
- 1.6. Meldingen bij Schadefonds en Meldpunt
- 1.7. Een terugblik na 140 jaar

2. Organisatie, leefklimaat en pedagogische visie

- 2.1. Doelgroep en zorgaanbod
- 2.2. Bestuur, personeel, professionaliteit
- 2.3. Leefklimaat en behandelvisie
- 2.4. Toezichthouders en protocollisering

3. Conclusies

- 3.1. Wat is er gebeurd?
- 3.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Geraadpleegde bronnen

Inleiding

In het dorpje Hoenderloo, verscholen tussen het geboomte van de Hoge Veluwe, is het ook Tweede Wereldoorlog geweest. Het lag niet ver van de militaire vliegbasis Deelen, tijdens de oorlog het belangrijkste Nederlandse vliegveld van de Luftwaffe. In het nabijgelegen Apeldoorn – waar zich het dichtstbijzijnde treinstation bevond – werd in de tweede helft van de oorlog het Duitse hoofdkwartier gevestigd; uit vrees voor een invasie uit Engeland vond de Duitse staf het in Den Haag te gevaarlijk worden. Ook diverse ministeries verhuisden naar Apeldoorn (Algemene Zaken, Binnenlandse Zaken, Justitie en Onderwijs), uit Den Haag verdreven door de bouw van de Atlantikwall.¹

Ook in Hoenderloo zelf kwamen de Duitsers. Voor het Jongenshuis Hoenderloo, waar residentiële jeugdzorg werd geboden aan zo'n tweehonderdvijftig jongens van 8 tot 21 jaar, verliepen de eerste oorlogsjaren relatief rustig. Tijdens de mobilisatie werden vijf personeelsleden en veertig pupillen onder de wapenen geroepen; na de capitulatie keerden ze ongedeerd terug. In mei 1940 werd gebouw Kampheuvel door de Duitsers beschoten; in de lege slaapkamer van de hoofdleider ontplofte een granaat. Veertig jongens namen de benen, maar keerden de volgende dag weer terug.² In 1941 werd een van de hoofdleiders ontslagen; zijn positie was om niet vermelde redenen onhoudbaar geworden en het werd tragisch genoemd dat iemand die 32 jaar op Hoenderloo had gewerkt op deze wijze moest vertrekken.³ Hier lijkt sprake te zijn geweest van nationaalsocialistische sympathieën, die door het bestuur niet werden getolereerd. Op het dak van gebouw Eikenhof installeerde de Luftwaffe een observatiepost waar tien Duitsers de vijandelijke luchtbewegingen nauwgezet volgden.⁴ Pogingen van de SS om jongens te ronselen werden door de directeur met succes vrijdeld.⁵

Begin oktober 1943 werd een van de gebouwen van het Jongenshuis gevorderd door de Wehrmacht om frontsoldaten tot rust te laten komen; met onmiddellijke ingang moesten honderd jongens en hun begeleiders in de andere gebouwen onderdak vinden. Op 30 oktober 1943 volgde het bericht dat het gehele complex van de stichting per 1 december ontruimd moest zijn, aangezien de bezetter er kwartier wenste te maken. Truppenplatz Hoenderloo werd de legerplaats voor de Hermann Göring Division. Binnen een maand moesten 265 jongens en 75 personeelsleden, waaronder 22 gezinnen, elders onderdak zien te vinden. Voor iedereen werd in het oosten van het land, verspreid over zo'n zes locaties, een nieuw onderkomen gevonden.⁶ Voor de directeur brak een enerverende tijd aan. Hij moest langs alle locaties om contact te houden met het personeel en de pupillen, was verantwoordelijk voor de voedselvoorziening, brak tot overmaat van ramp op een van zijn tochten zijn been en wist ook nog te voorkomen dat zeven jongens die zich voor de Duitse marine hadden gemeld zich bij de vijand aansloten. In mei 1944 sprak het bestuur er zijn zorg over uit dat "ettelijke jongens" zich vrijwillig voor dienst bij de Duitsers hadden gemeld.⁷ Intussen had een stichtelijke overdenking van de directeur in het contactbladje van Hoenderloo uit 1943 de aandacht van de

Gebruikte afkortingen

CODA	CODA Apeldoorn, Archief De Hoenderloo Groep
DHG	Archief De Hoenderloo Groep, Hoenderloo
NB	notulen bestuur

In de annotatie wordt in het geval van de bestuursnotulen afgezien van een vermelding van inventarisnummers: deze zijn ondergebracht in de inventarisnummers 1 t/m 17 en eenvoudig terug te vinden.

¹ Veldheer 1983.

² CODA, inv.nr. 423, directeur A. Iemhoff aan bestuur, 18 mei 1940.

³ CODA, NB 30 januari 1941.

⁴ Dit leidde tot inkwartiering en vordering van vijf kamers in Eikenhof, zie CODA, NB 22 januari 1942.

⁵ In 1941 hadden twee jongens uit de buitenverpleging zich bij de SS gemeld. De directeur stuurde hun dossiers op en beargumenteerde in een begeleidende brief dat zulke jongens niet bij een keurkorps als de SS pasten. Zijn actie had succes. Zie ook CODA, NB 11 oktober 1943.

⁶ Zie CODA, NB 15 november 1943 waar de volgende verhuislocaties worden genoemd: 75 schooljongens naar Kerk-Avezaath, 43 werkjongens uit de smederij en drukkerij naar Welkom in Arnhem, 20 werkjongens uit de kleermakerij en schoenmakerij eveneens naar Arnhem, ongeveer 60 jongens naar het kamp van Sociale Zaken te Zevenaar, 25 schooljongens naar het Stichtshuis te Weerseloo, 20 werkjongens van de timmerwinkel naar Apeldoorn.

⁷ CODA, NB 31 mei 1944.

bezetter getrokken. In het blad *Storm* van de SS werd hij beschreven als een jodenminnaar die de pupillen haat voor hun eigen volk bijbracht. In september 1944 moesten de in Arnhem bivakkerende pupillen hals over kop vertrekken in verband met de Slag om Arnhem. De meeverhuisde inventaris van de leerbedrijven (smederij, drukkerij, schoenmakerij en kleermakerij) bleef achter. Er is later niets meer van teruggevonden. In diezelfde septembermaand ging in Hoenderloo de smederij in vlammen op.⁸

Na de bevrijding werden de gebouwen van het jongenshuis gevorderd door de Canadezen. Zij bleven tot 29 december 1945 en het werd aan hun nalatigheid toegeschreven dat de gebouwen waarin de drukkerij en de boekbinderij waren gevestigd, in rook opgingen.⁹ Slechts een minderheid van de pupillen keerde al in 1945 terug. Het contact met de soldaten bevordert geenszins “de terechtbrenging van ontspoorde knapen”, constateerde een bezorgd bestuur.¹⁰ In januari 1946 repatrieerden alle pupillen. Volgens de directeur was de geest goed te noemen. Er was ook nieuw personeel aangenomen. Daaronder bevonden zich enkele gereformeerden, “doch niet zooveel, dat zij een gevaar voor den vrede op de stichting opleveren”.¹¹ Ook na de oorlog bleef Hoenderloo een instelling met een duidelijk herkenbare hervormde signatuur. Met het Ministerie van Justitie was er in januari en februari 1946 contact over de opname van geïnterneerde NSB-kinderen, maar dit heeft geen vervolg gekregen.¹²

Een slechtere uitgangspositie voor dit verhaal over het Jongenshuis Hoenderloo is moeilijk denkbaar: letterlijk en figuurlijk op drift geraakte pupillen, afgebrande gebouwen, verdwenen inventarissen, en een tiental jongens dat zich bij de vijand had aangemeld. In deze inleiding wordt allereerst kort de geschiedenis van het Jongenshuis tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog geschetst. Vervolgens worden de bronnen en de opzet van deze instellingscasus besproken.

Rond 1810 vestigden de eerste bewoners zich in het toen nog naamloze Hoenderloo. Het gebied maakte deel uit van de zogenaamde woeste gronden, een uitgestrekt heidelandschap afgewisseld door zandverstuivingen. In 1839 werd het dorp, dat inmiddels zo’n twintig huishoudens telde, bezocht door de Betuwse predikant Ottho Gerhard Heldring, die met een vriend een meerdaagse wandeltocht door Gelderland maakte. Heldring werd getroffen door de armoede van de deels nog in plaggenhutten levende bewoners. Hij beloofde een waterput en een school. In 1858 werd op zijn initiatief ook een kerk gebouwd (sinds 1970 de Heldringkerk geheten). Heldring wilde niet alleen de armoede van de inwoners van Hoenderloo verlichten, hij zag het gebied ook als een ideale plaats voor de opvang van verwaarloosde kinderen. Nadat de schoolmeester van Hoenderloo kinderen bij zich in huis had genomen, werd de zaak in 1848 groter aangepakt. Er moest een ‘doorgangshuis’ komen voor verwaarloosde jongens die in het kader van hun heropvoeding bij konden dragen aan de landontginning.

Heldring werd bij dit initiatief ongetwijfeld geïnspireerd door landbouwkolonies die aan het begin van de negentiende eeuw waren ontstaan tot bestrijding van armoede en heropvoeding van bedelaars, criminelen en asociale. Een bekend voorbeeld is de veenkolonie in het Drentse Veenhuizen, een initiatief van de Maatschappij van Weldadigheid. Korte tijd na de stichting van het doorgangshuis in Hoenderloo werd in Eefde bij Zutphen de landbouwkolonie Nederlandsch Mettray gesticht. Tegelijkertijd liet Heldring zich leiden door de christelijke filantropie, de op het evangelie gebaseerde gedachte van naastenliefde en zorg voor hulpbehoevenden. De filantropische activiteiten uit Heldrings tijd werden ook wel aangeduid als ‘inwendige zending’, een term die laat zien dat materiële en geestelijke zorg in elkaars verlengde lagen.¹³

Voor de bekostiging van zijn filantropische werk kon Heldring een beroep doen op het netwerk van orthodox-christelijke en sociaal voelende patriciërs dat bekend is geworden onder de naam ‘het Réveil’. Hij wist enkele bemiddelde Amsterdammers uit deze kring te interesseren voor de heikolonie Hoenderloo. Zij kochten grond, die door de verwaarloosde jongens werd ontgonnen en waarop

⁸ CODA, inv.nr. 425, A. Iemhoff aan H. de Bie, 15 september 1944.

⁹ Van de Werk et al. 1951, 109-112.

¹⁰ CODA, NB 28 september 1945.

¹¹ CODA, NB 7 januari 1946.

¹² CODA, NB 7 januari en 25 februari 1946.

¹³ Zie over het Réveil en de inwendige zending: Van Lieburg 2012; Houkes 2009.

bomen werden geplant. De bosbouw diende een dubbel doel: het hout van de bomen bracht na enkele jaren geld op en de bodem was dan inmiddels zodanig verrijkt dat er ook landbouw op bedreven kon worden. Filantropie en economie gingen bij de Amsterdamse investeerders hand in hand. Rond 1910 verkochten zij de in cultuur gebrachte grond met winst aan de rijke zakenman Anton Kröller die het uitgestrekte landgoed gebruikte voor de jacht en er het jachthuis Sint-Hubertus liet verrijzen. Het ligt nu in het Nationaal Park De Hoge Veluwe waar ook het Kröller-Müller Museum is gevestigd.

Heldring was weliswaar de initiatiefnemer van Hoenderloo maar trok zijn handen er spoedig van af. Op een steenworp afstand van zijn woonplaats Hemmen was hij inmiddels ook gestart met filantropisch werk. In Zetten opende in 1848 asiel Steenbeek waar 'gevallen vrouwen' (prostituees) werden opgevangen. In de loop der tijd werd het zorgaanbod verder uitgebreid: er werden ook ongehuwde moeders en verwaarloosde meisjes opgenomen. Zetten werd een belangrijke leverancier van dienstboden en huisvrouwen.¹⁴ Wegens zijn werkzaamheden in de Betuwe deed Heldring het initiatief voor Hoenderloo over aan Jan Messchert van Vollenhoven, een bestuurder en politicus, later ook nog enige tijd burgemeester van Amsterdam, die tot het Réveilnetwerk behoorde. Onder diens leiding werd in 1849 het doorgangshuis Vollenhoven gebouwd. In 1851 ging de stichting Doorgangshuis Hoenderloo officieel van start. Er was sprake van een 'doorgangshuis' omdat de initiatiefnemers op het standpunt stonden dat de opgenomen pupillen bij voorkeur zo snel mogelijk in een gezinssituatie geplaatst moesten worden.

Het bestuur bleef lang het stempel van de oprichters dragen. Dr. J.L. Heldring, zoon van de initiatiefnemer, was tot 1917 voorzitter; tot begin jaren zeventig waren er nazaten met dezelfde naam in het bestuur vertegenwoordigd. Kleinzoon O.G. Heldring was van 1917 tot 1946 behalve predikant ook directeur van de Heldringstichtingen in Zetten en maakte in diezelfde periode deel uit van de raad van commissarissen van Hoenderloo. In de jaren veertig vergaderde het bestuur vaak in het gebouw van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen aan het Rokin 114 in Amsterdam. De penningmeester van het bestuur, de bankier H.L. van Eeghen, was bestuurder van die maatschappij. Zijn vader was een van de Amsterdamse grondkopers van Hoenderloo geweest. Tot ongeveer 1960 werd Hoenderloo bestuurd door de hervormde elite, door mannen en vrouwen met dubbele namen en een gedeelde afkomst uit het protestants-christelijke netwerk van filantropen, dominees en bankiers. Daarna vervaagde het profiel. Van 1918 tot 1946 was mr. H. de Bie voorzitter van het bestuur. Hij was kinderrechter en later vice-president van de rechtbank in Rotterdam en gold als een autoriteit op het terrein van kinderrecht en kinderbescherming. De Bie's handboek voor het kinderrecht werd later bewerkt door de Utrechtse kinderrechter mr. M.B. van de Werk die hem ook als voorzitter van Hoenderloo op zou volgen.

Het Doorgangshuis, later vaak Jongenshuis Hoenderloo genoemd, en in interne stukken meestal aangeduid als de Stichting, breidde met name na de invoering van de kinderwetten in 1905 verder uit. Als particuliere instelling stelde Hoenderloo zich open voor de opname van voogdij- en regeringskinderen. Naast het gebouw Vollenhoven uit 1849 werd in 1903 de Ottho Hoeve opgeleverd, een boerderij waar het agrarische vak geleerd kon worden. In datzelfde jaar betrok de directeur De Heibult, door de pupillen het loerhuis genoemd; vanaf de verhoogde positie kon de directeur het gehele terrein overzien. In 1906 werd gebouw Nijegaarde geopend voor schooljongens (afgebroken in 1985). In 1907 kreeg de inrichting een eigen school, terwijl in 1912 voor de werkjongens de Eikenhof werd geopend (afgebroken in 1972). In gebouw Kampheuvel dat in 1930 zijn deuren opende, werden nieuwe pupillen drie maanden ter observatie ondergebracht, waarna ze vervolgens naar een van de afdelingen werden doorgezonden. In Kampheuvel was naast de observatieafdeling ook de strafafdeling ondergebracht, compleet met isoleercellen en luchtplaats. Kampheuvel kende een gemeenschappelijke slaap- en eetzaal. De andere onderkomens waren opgedeeld in kleinere eenheden van 10 tot 15 jongens, hoofdzakelijk ingedeeld naar leeftijd.

Als gevolg van de kinderwetten werden er ook hogere eisen aan de instelling als geheel gesteld en werd er geïnvesteerd in vakopleidingen. De ontginning raakte aan het begin van de twintigste eeuw op de achtergrond en ervoor in de plaats gingen de 'werkjongens' naar een van de werkplaatsen: de drukkerij, de kleermakerij, de timmerwinkel, de schilderwinkel, de schoenmakerij of de smederij. Het boerenbedrijf en de tuin functioneerden eveneens als leerplaatsen en droegen tevens bij aan de

¹⁴ Vgl. Dubois 2010.

voedselvoorziening. Tot hun veertiende jaar gingen de jongens naar school en woonden als 'schooljongens' in Nijegaarde. Vervolgens gingen ze tot de 'werkjongens' behoren en verhuisden ze naar de Eikenhof. Het onderscheid werd ook wel aangeduid als de 'kleine jongens' en de 'grote jongens'. In 1910 lagen de gemiddelde leeftijden tussen de 8 en 17 jaar. Er waren in dat jaar 90 'binnenverpleegden' oftewel interne pupillen en 80 'buitenverpleegden'. De laatste categorie waren jongens die in de gezinsverpleging waren opgenomen en bij een werkbaas werden ondergebracht om zich verder in een van de ambachten te bekwamen.¹⁵ In 1943 was het aantal 'binnenverpleegden' gestegen tot 265.

Conform de opzet van de andere instellingscasussen is dit verhaal over het Jongenshuis Hoenderloo primair geschreven vanuit het instellingsarchief. Het archief bevat een variëteit aan bronnen, waaronder bestuursnotulen, correspondentie, weekbrieven van de directie en pedagogische journaals. De laatste twee bronnen zijn voor slechts enkele jaren overgeleverd zodat we ons niet over de gehele looptijd een nauwkeurig beeld kunnen vormen. Desalniettemin is het materiaal dermate ruim beschikbaar dat we een goed beeld kunnen schetsen van de instelling. Daarbij geldt de beperking die voor alle instellingscasussen geldt: niet alles is opgeschreven en dat wat opgeschreven is toont de hand van de schrijver. Een eventuele ongeoorloofde rol van het personeel is nauwelijks in de archieven terug te vinden. Een bevestiging voor dit vermoeden biedt een passage uit de bestuursnotulen van 16 maart 1964. Er zijn, zo staat er in de notulen, weer moeilijkheden op de Stichting. Het bestuur heeft daarover een brief aan de Minister van Justitie gezonden. De voorzitter vertelt hoe dit aan het licht is gekomen en nu wenst het bestuur de aanbrengrer te ontslaan. Die deugt niet voor zijn werk. Maar de betreffende medewerker heeft al eens eerder bedreigd het gebeurde dan openbaar te maken. Daarmee kan hij Hoenderloo veel schade berokkenen.¹⁶ Wat hier speelde, is niet duidelijk, maar omdat het bestuur dat niet in de openbaarheid wilde hebben, ging het dus hoogstwaarschijnlijk om iets ongeoorloofds of onrechtmatigs. Zulke dingen werden dus in de regel niet geboekstaafd.

Het archief van De Hoenderloo Groep is voor de periode tot 1989 ondergebracht in CODA Apeldoorn; voor de periode vanaf 1990 wordt het bij de instelling zelf bewaard. Het papieren archief is opgeslagen in een kelder in het bestuursgebouw Kampheuvel. Dit is aanmerkelijk minder rijk dan het deel dat in Apeldoorn berust. Over de jaren negentig is vrijwel niets bewaard en ook de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw zijn niet goed gedocumenteerd. Met name vanaf 2006 is er voldoende (digitaal) archief beschikbaar om ons een beeld te kunnen vormen.¹⁷ In onderhavig rapport exploreren we alleen het materiaal dat betrekking heeft op de residentiële sector en de open jeugdzorg. De latere toevoegingen aan het zorgaanbod van De Hoenderloo Groep, zoals de Glen Mills school en de gesloten jeugdzorg op de Kop van Deelen, blijven hier buiten beschouwing. Daarmee beperken we ons ook tot de geografische locatie Hoenderloo.

¹⁵ Heldring en Van Wijhe Ezn. 1910. Zie voor het voorgaande ook Van de Werk et al. 1951; Van Woerden 2008.

¹⁶ CODA, NB 16 maart 1964.

¹⁷ In beide archieven heb ik geen pupillen- en personeelsdossiers aangetroffen. De pupillendossiers van de afgelopen vijftien jaar (d.i. wettelijke bewaartermijn) worden bewaard op de locatie Kop van Deelen en zijn door mij niet geraadpleegd.

1. Gedocumenteerd geweld

In dit onderdeel over sporen van geweld in het instellingsarchief wordt per type bron geïnventariseerd welk geweld er is gedocumenteerd. Niet alle bronnen zijn even relevant, daarom beperken we ons tot de notulen van het bestuur, aangevuld met correspondentie tussen bestuur en directie (1.1), de weekbrieven van de directeur aan het bestuur (1.2), pedagogische journaals (1.3) en door pupillen bij de instelling ingediende klachten (1.4). Tevens worden meldingen bij andere instanties geïnventariseerd, te weten meldingen bij de inspectie (1.5) en meldingen bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven en bij de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg (1.6). De meldingen bij de inspectie werden door de instelling zelf gedaan en zijn daarom voor een deel ook in het archief van De Hoenderloo Groep terug te vinden. De meldingen bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven en de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg zijn door oud-pupillen gedaan zonder tussenkomst van de instelling. In uitgaven ter gelegenheid van jubilea van de instelling treffen we ook nog enig relevant materiaal aan (1.7). Een evaluatie van de aard en de richting van het geweld volgt in het besluit van dit rapport.

1.1. Bestuursnotulen

Als we beginnen met de bestuursnotulen en de correspondentie met het bestuur, is het allereerst van belang vast te stellen dat er slechts op zeer incidentele schaal van geweld melding werd gemaakt. Vervolgens kunnen we ons afvragen waarom het geweld dat wel werd vermeld, in het bestuur werd gedeeld en ook nog eens werd opgeschreven. Het antwoord op die vraag moeten we nog even uitstellen tot we meer inzicht hebben in de inventarisatie van het geweld.

Het was midden in de oorlog dat de directeur brieven uit Duitsland ontving over een oud-groepsleider van Hoenderloo. Hij was in Duitsland ter dood veroordeeld wegens twintig delicten met jeugdigen, gepleegd in de jaren 1940-1941 in Bielefeld. De directeur was diep geschokt. "Wat heb ik indertijd toch eigenlijk geen moeite gedaan om hem tot een bekentenis te krijgen, meenende, dat hij dan misschien te helpen zou zijn. Er bleef echter altijd een sluier over alles. Even was er een moment, dat ik dacht: Hij zal het zeggen, maar helaas trok hij zich toch weer terug. Een man met groote gaven." De directeur overlegde met de voorzitter over een gratieverzoek waarin gewezen werd op de grote capaciteiten van de persoon in kwestie die gebleken waren toen hij in 1936 een half jaar op Hoenderloo had gewerkt. Er waren destijds ernstige bedenkingen maar geen harde bewijzen tegen hem, daarom had hij ook geen vaste baan gekregen. Van onbehoorlijkheid op seksueel gebied was echter niets gebleken. Op 21 februari 1942 werd het vonnis voltrokken.¹⁸ De bestuursnotulen zwijgen verder over dit voorval.

Waar de bestuursnotulen in de periode tot 1960 wel enkele malen melding van maken is de voedselsituatie – hoewel voedsel niet direct aan geweld is gerelateerd, kan een slechte voedselsituatie als een vorm van verwaarlozing worden aangemerkt. In 1940, een maand voor de oorlog, werd er op verzoek van de voorzitter een rapport over dit onderwerp opgesteld. De "tekorten aan eenige voedingsstoffen" werden verholpen. In mei 1944, aan de vooravond van de hongerwinter, constateerde het bestuur dat het met de materiële omstandigheden van voeding en kleding goed was gesteld, "de voeding is zelfs zeer goed te noemen".¹⁹ In de eerste naoorlogse jaren hield bestuurslid dr. J.C.J. Burkens de "voedingstoestand" in de gaten. In 1949 schreef hij een rapport waarin die voedingstoestand "zeer goed" werd genoemd. Voor de juiste balans moest er meer magere kaas gegeten worden. Aan het einde van het jaar kwam Burkens weer met een rapport, waarin een tekort aan vitamine C in het menu werd geconstateerd en meer kaas en rauwkost werd aanbevolen.²⁰ In 1950 werd meer vitaminerijke groente en fruit aanbevolen; dat viel echter niet in elk jaargetijde te bekostigen. Om de rijksvoorschriften van de voedingsraad in praktijk te leren brengen, werd de kok in 1951 tijdelijk elders gedetacheerd.²¹ In de tweede helft van de jaren vijftig kwam de voeding nog enkele malen ter sprake. De toestand werd afwisselend goed (1956) en minder

¹⁸ CODA, inv.nr. 454, A. Iemhoff aan H. de Bie 10 januari 1942; H. de Bie aan A. Iemhoff 14 februari 1942.

¹⁹ CODA, NB 4 april 1940 en 31 mei 1944.

²⁰ CODA, NB 18 juni en 14 november 1949.

²¹ CODA, NB 4 april 1950 en 6 augustus 1951.

goed (1957) genoemd. In het laatste geval werd gewezen op "misstanden bij de voedselbereiding". In 1958 werd besloten dat de kok zijn werktijden zodanig zou aanpassen dat er geen opgewarmd eten meer geserveerd behoefde te worden en werd de hoeveelheid dierlijke eiwitten per pupil per dag verhoogd.²²

De meeste geweldsmeldingen in de bestuursnotulen zijn beknopte, geïsoleerde en incidentele berichten – we zullen ze zometeen de revue laten passeren. Een uitzondering daarop vormt een kwestie uit de jaren 1947-1948. In de bestuursnotulen van januari 1948 wordt melding gemaakt van een rapport dat ds. Heldring over het jongenshuis had uitgebracht op verzoek van de Centraal Bond, de koepelorganisatie van protestants-christelijke filantropische instellingen. Het rapport was opgesteld naar aanleiding van een ingekomen klacht over de situatie in het Jongenshuis. "Over het rapport zijn geen opmerkingen meer te maken", berichtten de notulen. Het dossier kon met andere woorden gesloten worden.²³ Dat dossier werd op 1 juni 1947 door een oud-medewerker van Hoenderloo geopend met een klacht die hij bij de Centraal Bond had ingediend. De klacht zelf is in het archief van Hoenderloo niet aanwezig, alleen het rapport van Heldring (tot 1946 predikant-directeur van de Zettense inrichtingen en lid van de raad van commissarissen van het Jongenshuis).

Het verweerschrift van Heldring maakt duidelijk welke klachten de oud-medewerker had ingediend en welke daarvan enige grond gehad zouden kunnen hebben. De klachten richtten zich op allerlei vormen van geweldpleging jegens pupillen. De oud-medewerker, een man van eind twintig, was in 1946 kort na de repatriëring in Hoenderloo komen werken; dat was een hectische periode geweest omdat de pupillen meer vrijheid gewend waren dan wenselijk. Ook waren er enkele jongens die bij de SS hadden gediend die in gebouw Kampheuvel werden ondergebracht (in Kampheuvel was zowel de observatie- als de strafafdeling gevestigd). De klager stond bij het personeel – aldus het onderzoek van dominee Heldring – bekend als iemand die kritisch was over het bestuur en de instelling, maar die zelf ook niet altijd het nodige overwicht over de jongens had. Hij deed soms rake klappen uit en werkte ook weleens met de strafkamer (isolatie). Zijn beschuldiging dat een van de hoofdleiders 's ochtends de slaapzaal betrad om jongens zonder reden "af te rossen", kon Heldring na onderzoek niet bevestigen. Bij het Jongenshuis had hij voor zijn onderzoek "algehele openheid" ontvangen "in de bespreking van de tucht- en strafmaatregelen, die op de stichting worden toegepast". Lichamelijke tuchtiging als opgelegde straf kwam in Hoenderloo niet voor. "Iets anders is, dat een jongen, *als het niet anders kan*, wel eens een draai om zijn oren krijgt. Dit gebeurt sporadisch. Vooral nieuwe ambtenaren nemen tot dit middel wel eens te spoedig hun toevlucht. Blijken ze te 'loshandig' te zijn, dan wordt hun een verbod van handtastelijkheden opgelegd." Iedereen die Heldring sprak, vond "een 'draai om de oren' als ultima ratio in sommige gevallen onvermijdelijk".

Jongens die in de isolatiecel waren geplaatst, kregen 's ochtends en 's avonds één boterham minder (vier in plaats van vijf), en 's middags een ruime portie in plaats van zoveel eten als ze maar wilden. In de cel werken ze niet, dus kunnen ze met minder toe. De enige klacht die de pupillen tegenover Heldring over Kampheuvel uitten, betrof het kaalknippen dat op (jonge) weglopers werd toegepast. Bij een pupil die de hele dag lui op het matras in Kampheuvel ging liggen, werd het matras weggehaald. In de winter was er in de cel vloerverwarming. "Opsluiting in de cel voor langer dan een week komt nooit voor", constateerde Heldring. Het doel van Kampheuvel was preventief; een zo snel mogelijke terugkeer in de "gewone gestichtssamenleving" was altijd de inzet. Weglopers werden niet alleen in Kampheuvel ondergebracht; soms moesten ze ook straflopen, dat wil zeggen onder toezicht rondjes om het voetbalveld lopen. Dat gebeurde maximaal enkele uren achtereen met af en toe pauze. "Dat er bij ernstige gevallen van weglopen wel eens een ketting werd aangelegd is juist. Dit was bij voorzitter en directie bekend, maar werd in het najaar van 1946 afgeschaft." Voor de onverbeterlijke weglopers beschikte de stichting over twee kettingen. In plaats van eindeloos opsluiten konden ze aan de ketting naar de bosbaas gestuurd worden; het hinderde niet bij het werken. "Het 'eindje hout', waarmee de 'uitblikker in het weglopen' ontvangen werd, is niet aanwezig." Kennelijk had de klager gesproken over een lat waarmee teruggekeerde weglopers fysiek werden mishandeld. In zijn rapport noteerde Heldring verder:

²² CODA, NB 13 november 1956, 19 februari 1957 en 11 februari 1958.

²³ CODA, NB 17 januari 1948.

Eén jongen beklagde zich door een ambtenaar, die de Stichting heeft verlaten, hard geslagen te zijn. Anderen klaagden, dat een jongen van een ambtenaar zes slagen met een ijzeren roe op zijn zitvlak had gehad, waarbij zij hadden moeten toezien. De slagen, dat was nog tot daaraan toe, maar waarom moesten zij daarbij geroepen worden? Deze ambtenaar, die volgens het eenparig getuigenis van jongens en leiding, door de eersten geformuleerd met "rotvent", door de laatste met "ongeschikt", niet deugt voor het werk, zal binnenkort de Stichting verlaten.

De jonge leider van de observatieafdeling, de medicus N. Beets, vond dat er in het verleden te hardhandig was opgetreden. De jongens waren doodsbang voor de beheerder van de strafafdeling. Tegenover deze mening noteerde Heldring die van het oudere personeel, dat meende dat sinds het vertrek van de betreffende beheerder Kampheuvel niet langer streng genoeg was en de gevolgen daarvan niet uit konden blijven. Dominee Heldring concludeerde dat sommige klachten van de oud-medewerker juist waren maar andere niet. Wantoestanden had hij niet aangetroffen. "Voorzitter en directie hebben enige maanden geleden de gehele paedagogische opzet der Stichting met Prof. Langeveld besproken, om zijn mening te vernemen over de vraag of deze psychologisch verantwoord was. Ook de straffen, ook het gebruik van de ketting zijn daarbij ter sprake gekomen. Prof. Langeveld heeft zich niet daartegen uitgesproken. Desniettemin is de ketting afgeschaft."²⁴

Kijken we verder wat de bestuursnotulen over geweld melden, dan treffen we incidentele meldingen aan, variërend van concreet, fysiek geweld tot een discussie over de legitimiteit van het isoleren. Zo werd er in 1941 in het bestuur gesproken over de verplichte kerkgang. Het verdient de voorkeur dat de jongens lid van een kerk zijn en dat ze ook daadwerkelijk op zondag mee naar de kerk gaan, maar elke dwang moet vermeden worden, luidde het bestuursstandpunt. In 1978 verviel de verplichte kerkdienst omdat meer dan driekwart van de jongens inmiddels uit niet-christelijke gezinnen afkomstig was. Alleen de acht diensten op de christelijke feestdagen waren verplicht. Na afschaffing van de dwang bleef overigens een flink aantal jongens naar de kerk gaan; de vorm werd soms gemoderniseerd en de actieve participatie van de jongens tijdens de dienst droeg bij aan een meer attractief karakter.²⁵

In de notulen treffen we nog enige indicaties aan van impliciete vormen van geweld of verwaarlozing. Zo werd in 1951 geconstateerd dat de bedden op Vollenhoven "zeer verwaarloosd" waren en dat daar wat aan gedaan moest worden. In datzelfde jaar was er meer aan de hand: op zaterdagmiddag was er te weinig personeel en geen zinvolle vrijetijdsbesteding, ook werd er te weinig zakgeld gegeven en was de uitzet van de vertrekkende jongens onder de maat.²⁶ Het briefgeheim vroeg in 1954 de aandacht, mede naar aanleiding van een artikel in het maandblad *Pro Juventute*. Alle inkomende en uitgaande post werd door medewerkers gelezen; daar was herhaaldelijk discussie over ontstaan. De bestuursnotulen meldden dat door het lezen veel moeilijkheden werden voorkomen.²⁷ In 1957 kwam het zakgeld weer ter sprake, nu gerelateerd aan de talrijke diefstallen. Besloten werd het zakgeld te verhogen. Dan zouden de diefstallen ook wel afnemen.²⁸

Met betrekking tot geweld van jongeren treffen we in de notulen enkele incidenten aan. Op 7 januari 1946 werd melding gemaakt van de verdrinking van pupil Hein Schuurman, zonder nadere toelichting. Tien jaar later, in 1956, werd een pupil die een medepupil met een mes had gestoken, overgeplaatst naar een psychiatrisch ziekenhuis. Een ander geval was de dreiging met suïcide dat zich in 1959 voordeed.²⁹ Weglopen en isoleren waren problemen die met enige regelmaat aan de orde werden gesteld. Zo in 1965:

Naar aanleiding van de vele ontvluchtelingen vermeld in de weekbrieven vraagt de heer [drs. O.W.] Heldring of deze kwestie al eens onder de loupe is genomen, zo niet dan dient daar zeker eens aandacht aan te worden besteed. De Voorzitter merkt op dat het

²⁴ CODA, inv.nr. 7, O.G. Heldring aan het bestuur van de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijke Philantropische Inrichtingen te Amsterdam, 19 augustus 1947.

²⁵ CODA, NB 23 oktober 1941, 5 juni en 4 september 1978. Vgl. NB 6 juni 1950 (kerkgang personeel laat te wensen over). Zie ook inv.nr. 345A, pedagogisch journaal 11 maart 1974 (tijdens de kerkdienst zijn gedeelten van de musical Jesus Christ Superstar beluisterd).

²⁶ CODA, NB 12 januari, 12 juni en 11 december 1951.

²⁷ CODA, NB 15 juni 1954.

²⁸ CODA, NB 24 september 1957.

²⁹ CODA, NB 7 januari 1946, 28 februari 1956, 4 februari 1959.

woord "ontvluchting" pedagogisch absoluut foutief is. De heer Hofman wijst er op dat vroeger inderdaad het woord ontvluchting werd gebruikt, dit is echter de laatste jaren niet meer het geval. Spreker vindt het prettig dat het Bestuur op dit probleem reageert. Het weglopen van jongens houdt nauw verband met het opnemen van nieuwe pupillen. De directeur geeft een voorbeeld van een jongen, afkomstig uit het Rijksobservatiehuis te Zeist. 's-Middags was de jongen op Hoenderloo gekomen en 's avonds was hij reeds op weg naar Groningen. In Zeist was hij n.l. gewend geweest éénmaal in de 2 weken een weekend naar Groningen te gaan. Op Hoenderloo moest hij de eerste zes weken thuisblijven, weshalve hij maar besloot onmiddellijk te vertrekken.³⁰

Weglopers werden na twee weken afwezigheid uitgeschreven omdat er dan niet langer subsidie werd ontvangen. Het bleek dat de jongens slechts zelden hun toevlucht zochten bij het JAC, het alternatieve circuit van hulpverlening.³¹ "Hoenderloo isoleert niet", aldus de bestuursnotulen van 7 januari 1975, naar aanleiding van een bezoek van de inspecteur. "Kampheuvel wordt soms gebruikt voor moeilijke gevallen. Het bezwaar is dat Kampheuvel tralies voor de ramen heeft. Echter, sinds 1968 werd bij Justitie aangedrongen dit bezwaar op te heffen."³² Intussen begon zich een nieuw probleem te manifesteren dat drugs heette.³³ In de jaren tachtig nam het aantal inbraken en diefstallen in eigen huis toe. Ook werd geconstateerd dat de toename van het aantal allochtone pupillen tot een grotere agressie op de groepen leidde – deze jongeren werden destijds vaak als 'cumi-jongeren' aangeduid (cumi = culturele minderheden).³⁴ In 1984 werd wederom op de gevaren van drugsgebruik gewezen, al beseftte het bestuur dat het niet geheel viel te voorkomen. In één adem werd eraan toegevoegd dat onlangs drie jongens een nacht hadden vastgezet op het politiebureau in Apeldoorn. De relatie met de politie Apeldoorn werd goed genoemd; strafbare feiten werden direct doorgegeven.³⁵ In 1987 werd een toename van gedragsproblematiek geconstateerd, "hetgeen zich uit in toenemende kleine criminaliteit, drugsgebruik e.d. Ook het percentage z.g. cumi-jongeren neemt langzaam toe en lijkt de 50%-grens te naderen."³⁶ In datzelfde jaar werd gestart met trainingen over incestproblematiek "omdat ook wij steeds meer worden gekonfronteerd met jongeren die hieronder te lijden hebben (gehad)".³⁷

Met betrekking tot geweld, mishandeling, verwaarlozing en grensoverschrijdend gedrag van het personeel zijn de bestuursnotulen terughoudender, al zwijgen ze op dit punt niet. In 1949 werd "de toon" van de leidinggevende van de kleermakerij aan de orde gesteld. Die toon was niet goed, en mede daardoor liep de belangstelling voor zijn ambacht terug, en werd de kleermakerij in 1950 opgeheven. In 1950 werd besloten om een sollicitant niet tot onderwijzer te benoemen gezien diens veroordeling wegens een zedendelict. Er werd dus ook preventief opgetreden. Problemen met personeel leidden in enkele gevallen tot bespreking in het bestuur. Een groepsleider werd in 1956 gekwalificeerd als begaafd maar gestoord. Als hij zich niet zou aanpassen, zou hij ontslagen moeten worden. In 1966 werd een medewerker wegens "moeilijkheden" ontslagen. Wat die moeilijkheden waren, leren we niet uit de notulen; de weekbrief van de directie aan het bestuur verschaft hier meer informatie over, zoals we in de volgende paragraaf zullen zien. In 1968 werd wederom een groepsleider ontslagen, nu wegens ernstig plichtsverzuim: hij had jongens naar Apeldoorn laten gaan voor afspraken met meisjes. In 1969 stortte een vrouwelijke leerkracht van de Gangelschool in, terwijl in 1983 een groepsleider op non-actief werd gesteld. In datzelfde jaar werd de kok van de Rotterdamse dependance op staande voet ontslagen. Naar de redenen kunnen we slechts gissen. Het jaar daarop moest de coördinator van Rotterdam het veld ruimen na een zaak bij de kantonrechter. De notulen omschrijven het als "een heel trieste gebeurtenis". In 1986 werd een maatschappelijk werker op staande voet ontslagen wegens "onoirbare handelingen met een pupil".³⁸

³⁰ CODA, NB 1 april 1965.

³¹ CODA, NB 4 september 1978.

³² CODA, NB 7 januari 1975.

³³ CODA, NB 17 november 1979.

³⁴ CODA, NB 29 september 1981, 20 november 1982, 8 februari 1983.

³⁵ CODA, NB 15 mei 1984.

³⁶ CODA, inv.nr. 4, J.R. Nieuwerkerke aan Raad van Commissarissen, augustus 1987.

³⁷ CODA, NB 7 november 1987.

³⁸ CODA, NB 14 november 1949, 4 februari 1950, 24 oktober 1950, 31 mei 1955, 31 januari 1956, 28 februari 1966, 28 mei 1968, 6 november 1969, 8 februari 1983, 28 februari 1984, 20 februari 1986.

Voor de periode na 1989 zijn er in de bestuursnotulen geen incidenten meer aangetroffen. Het gaat dan om de notulen van de Raad van Bestuur en van de Raad van Toezicht die vanaf 2003 incompleet en vanaf 2006 compleet aanwezig zijn. Dat hierin geen incidenten zijn vermeld, wijst enerzijds op de gegroeide afstand tussen het bestuur en het werkveld en kan anderzijds verklaard worden uit een volgens vaste protocollen verlopende incidenten- en klachtenregistratie (zie 1.4). Het enige waar de notulen van de Raad van Toezicht melding van maken, is de suïcide van een pupil in 2005. De pupil van veertien jaar, dat in een van de gezinsgroepen verbleef, had zich in Apeldoorn na schooltijd voor de trein gegooid. De impact op de medewerkers en de jongeren was enorm groot.³⁹

1.2. Weekbrieven

Het beeld van de bestuursnotulen laat zich verfijnen met behulp van twee andere bronnen: de informatiebrieven van de directie aan het bestuur, bewaard gebleven voor de tweede helft van de jaren zestig, en de pedagogische journaals, beschikbaar voor de eerste helft van de jaren zeventig. In de jaren 1965-1967 stuurde de directeur weekbrieven aan het bestuur; de meeste daarvan zijn bewaard gebleven. In deze brieven werd de stand van zaken binnen de instelling vastgelegd en kwamen met regelmaat incidenten aan de orde. Op 13 april 1965 werd bijvoorbeeld de schorsing van een leraar van de Cornelis Beetsschool gemeld "aangezien hij ten aanzien van een van zijn leerlingen zo krachtdadig was opgetreden dat de jongen met hersenschudding in de ziekenafdeling moest worden opgenomen". De schorsing werd na één dag opgeheven omdat volgens politieonderzoek het verband tussen het optreden van de leraar en de hersenschudding niet duidelijk aantoonbaar was. De jongen had namelijk ook met een andere jongen gevochten. De docent mocht terugkeren maar na overleg met bestuur en inspectie werd besloten dat hij zijn functie moest neerleggen zodra in de vacature was voorzien.⁴⁰

Ook enkele andere volwassenen die over de schreef gingen in contact met jongeren, werden in de weekbrieven genoemd. Zo liep er in oktober 1965 een jongen weg die zes weken bij een alleenstaande man in Amsterdam verbleef. De directie vroeg de politie een onderzoek in te stellen. In november van datzelfde jaar raakte een in het dorp Hoenderloo woonachtige muzikleraar in opspraak. Hij verzocht de pleegouders om te mogen overnachten bij een van zijn leerlingen, een pupil van het Jongenshuis. De ouders weigerden. Later werd hij in het bos gesignaleerd met een andere pupil van achttien jaar. Die had op verzoek ingestemd met seksuele handelingen. De leraar bekende, werd voorgeleid aan de officier van justitie en weer in vrijheid gesteld. Er volgde nog een onderzoek bij de leerling van de muzikleraar, maar er bleek op seksueel vlak niets te zijn voorgevallen. De leraar werd de toegang tot het terrein ontzegd. Pupillen mochten ook niet meer bij hem thuis komen.⁴¹

In februari 1966 constateerde de hoofdleraar dat een groepsleider met een van de pupillen van de observatiegroep van Kampheuvel ontoelaatbare handelingen gepleegd zou hebben. Hoe de hoofdleraar aan die informatie kwam, weten we niet. De politie stelde een onderzoek in en maakte procesverbaal op. De dader werd voorgeleid aan de officier van justitie en vervolgens uit voorlopige hechtenis ontslagen. Hij werd ontslagen. Aan de groep waarmee hij werkte werd extra aandacht besteed. We konden de emoties rustig doen verlopen, aldus de directeur in zijn weekbrief.⁴² Het was deze medewerker over wie in de bestuursnotulen alleen vermeld werd dat hij wegens "moeilijkheden" was ontslagen (zie 1.1). In de jaren zestig was het gebruikelijk dat sollicitanten thuis werden opgezocht, zodat een indruk gevormd kon worden van de persoon en diens situatie. Vermoedelijk werden er ook wel inlichtingen ingewonnen. Dat blijkt althans uit de afwijzing van een sollicitant in een vacature van groepsleider in december 1965. De sollicitant was een oud-patiënt van een inrichting en stond bekend als een pathologische leugenaar met wie in de jeugdsector al vele problemen waren geweest. Hij werd afgewezen.⁴³

³⁹ DHG, notulen Raad van Toezicht 3 maart 2005.

⁴⁰ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 13 april 1965.

⁴¹ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven directie 19 oktober 3 november, 16 november, 24 november 1965.

⁴² CODA, inv.nr. 49, weekbrieven directie 24 februari en 5 mei 1966. Het dienstverband werd per 1 mei beëindigd; de persoon in kwestie had een passende werkkring gevonden.

⁴³ CODA, inv.nr. 49, weekbrief 15 december 1965.

Over grensoverschrijdend gedrag van de pupillen wordt in de weekbrieven veel meer vermeld. Veruit de belangrijkste vorm van grensoverschrijdend gedrag die vermeldenswaardig werd geacht was het weglopen. In vele gevallen ging het weglopen samen met het plegen van criminaliteit, zoals inbraak en diefstal. De mate van corrigerend optreden van het jongenshuis wisselde per geval en werd kennelijk ook per geval beoordeeld. We geven enkele voorbeelden uit de weekbrieven. In juni 1965 verzuimden vier jongens "op zeer laakbare wijze" de school. Er zou in overleg met de directeur corrigerend opgetreden gaan worden. In augustus gingen de schooljongens op kamp. Van degenen die niet meegingen, liepen er vijf weg. Ze werden door een groepsleider halverwege de weg naar Apeldoorn betrapt en teruggebracht. Ze kregen een lichte vrijheidsstraf. Een van hen brak een ruit en verdween naar zijn ouderlijk huis in Zwolle. Daar werd hij door de politie opgepikt. Omdat hij zijn moeder toen nog niet had gezien – ze werkte op een fabriek – mocht hij haar onder begeleiding thuis even gaan begroeten. Het leverde hem een zak snoepjes op. Uit het kamp liepen twee schooljongens weg, pleegden onderweg "onregelmatigheden" en namen de nieuwe fiets van een personeelslid mee. De werkjongens waren in diezelfde week ook op kamp geweest. Een van hen liep weg en stal een bromfiets. "Op Kampheuvel denkt hij nu na over oorzaak en gevolg." Onder die werkjongens was sprake van toenemende ordeloosheid en eigenmachtig optreden tegen de leiding. Daarom werden acht pupillen enige tijd naar Kampheuvel gestuurd.⁴⁴

In september 1965 liep het aantal weglopers onder de schooljongens sterk terug. Kwam dat doordat de vakantie en het kamp achter de rug waren? In de week van 13 september waren er vier weglopers van wie er drie binnen een week terugkeerden. "De reeds eerder beschreven 12-jarige [N.N.] was ook weer van de partij, onderweg stapte hij een woning binnen en nam fl. 25,- mee. Terug op Hoenderloo wachtte hem een oud-hollandse gewoonte, hij kreeg een flink 'pak op zijn broek'." Eind september werd een jongen van de instelling verwijderd die wegens frequent weglopen niet te handhaven bleek. In oktober constateerde de directeur dat op de technische school dagelijks gebeurde wat ook in de instelling voorviel onder de grote jongens: weglopen, onwillig gedrag en verzet tegen strafwerk. In oktober beraamden drie schooljongens een langdurig wegloopplan. Ze wilden zich in Utrecht in een bunker verschuilen en door middel van strooptochten in hun onderhoud voorzien. Op de Hoge Veluwe liepen ze een boswachter tegen het lijf die hen terugbracht. "Na een flink standje van de hoofdleider werden zij voor een tijdje op hun slaapkamers gezet en later weer naar school gezonden." Een van de grote jongens liep in oktober weg en bleef – zoals hierboven al vermeld – zes weken bij een alleenstaande man in Amsterdam. Overigens gebeurde het ook wel eens dat jongens hun verlof thuis voortijdig afbraken en naar Hoenderloo terugkeerden omdat ze bijvoorbeeld kerstmis en de jaarwisseling liever niet thuis doorbrachten.⁴⁵

Na een wat rustiger periode nam in februari 1966 het weglopen weer toe onder de schooljongens. Een niet in aantal uitgedrukt groepje liep weg, stal een auto in Otterlo, veroorzaakte voor 600 gulden schade en vervolgde, deels per auto, deels per trein, de reis naar Utrecht, Gouda en Woerden. Daar werden ze ingerekend. Een andere wegloper van twaalf jaar brak driemaal in waardoor er noodzaak bestond hem "enige tijd" in een kamertje op Kampheuvel te plaatsen. Twee jongens die er korte tijd later met een gestolen brommer vandoor gingen werden ook op Kampheuvel geplaatst. Een van deze jongens moest "met het oog op zijn eigen belang" langer dan een week op Kampheuvel blijven. Diverse gelijksoortige voorbeelden van weglopen, fiets- of brommerdiefstal en eventuele inbraak kwamen regelmatig voor. Slechts eenmaal geven de weekbrieven een mogelijke verklaring voor het weglopen: de zeven schooljongens die in mei 1966 uit paviljoen Heuvelhut wegliepen, konden vermoedelijk niet aan de nieuwe leiding wennen.⁴⁶

Inbraak en diefstal in de instelling kwamen ook met enige regelmaat voor. Vaak werd dan de politie ingeschakeld.⁴⁷ Dat ging regelmatig gepaard met vandalisme, maar dat laatste kwam ook afzonderlijk voor. Zo werden er eind augustus 1965 in één week 45 ruiten op de stichting ingegooid en diverse andere vernielingen aangericht. In zijn weekbrief schreef de directeur:

Deze zaken geven aanleiding tot ernstig wrevel bij verschillende personeelsleden, die zich niet willen neerleggen bij de psychologische verklaringen van agressie en natuurlijke weerstanden. Daardoor gaan groepen personeelsleden zich tegen elkaar

⁴⁴ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 8 juni, 11 en 25 augustus 1965.

⁴⁵ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 13 en 28 september, 5, 12 en 19 oktober 1965, 5 januari 1966.

⁴⁶ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 2 februari, 23 en 30 maart, 5 mei 1966.

⁴⁷ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 8 juni, 25 augustus, 12 en 19 oktober 1965, 12 januari, 23 maart 1966.

afzetten. Het is voortdurend manoeuvreren om voor de verschillende standpunten begrip te kweken en beide tot hun recht te laten komen.⁴⁸

Tussen de kleine jongens en de grote jongens bestond een duidelijk verschil. Vooral op de technische school waren voortdurend moeilijkheden met de grote jongens. Soms werd er geschorst en vaak straf uitgedeeld. De groepsleiders wilden graag een goede relatie met de onderwijzers onderhouden, maar het vele strafwerk hielp daar niet bij. In juni 1965 werd een pupil enkele weken geschorst omdat hij een leraar had geslagen. Hij kreeg veertien dagen straf: hij verbleef in een apart kamertje en moest overdag in de tuin werken. De schooldirecteur vond de straf te licht. Hij wilde de jongen achter slot en grendel op Kampheuvel, maar de groepsleiding had afspraken gemaakt dat de deur open zou blijven als de jongen beloofde niet weg te lopen en spijt over zijn gedrag betuigde. De directeur trok in dit geval aan het kortste eind. In januari 1966 meldde zich een moeder van een veertienjarig meisje bij de directie. Haar dochter had seksuele omgang met een pupil gehad "tengevolge waarvan het meisje gravida is". Er zou een onderzoek ingesteld worden of de zwangerschap inderdaad veroorzaakt was door een pupil van Hoenderloo. Het is niet bekend hoe de zaak is afgelopen.⁴⁹

Na 1967 treffen we geen weekbrieven van de directie meer aan. Er verscheen nog wel op onregelmatige basis een informatiebrief van de directie aan het bestuur. De exemplaren die daarvan in het archief zijn overgeleverd, bevatten veel minder detailinformatie dan de weekbrieven. De verandering van week- naar informatiebrief had te maken met een verandering in de directie. De nieuwe directeur gaf veel minder details. In november 1968 schreef hij dat hij zich over het weglopen niet zoveel zorgen maakte omdat de meesten niet in zeven sloten tegelijk liepen. Bij een minderheid was er wel reden tot zorg aangezien die het verschil niet kenden tussen mijn en dijn.⁵⁰ In 1971 bleken zes jongens na de paasvakantie nog geen zin in school te hebben. Ze molesteerden een camping in de buurt en gooiden closetrollen in de bomen. De zaak werd in der minne geschikt. Onder toezicht van de beheerder ruimden de jongens de camping op. "Zondagmiddag", zo vervolgt de informatiebrief, "was een viertal jongens op pad om te gaan inbreken. Nog vóór ze Apeldoorn hadden bereikt werden ze opgevangen en zijn tot dinsdagmorgen ingesloten op Kampheuvel. Deze maatregel wordt bij hoge uitzondering toegepast." Als we deze passage mogen geloven, werd er in 1971 minder geïsoleerd op Kampheuvel dan in 1965.⁵¹

Een bezoek van leerlingen van de meisjesschool voor nijverheidsonderwijs, was aanleiding voor een zeldzame openhartigheid hoe de pupillen het verblijf op Hoenderloo beleefden. Uit de discussies met de meisjes bleek dat Hoenderloo voor de jongens in een behoefte voorzorg. Als Hoenderloo mij niet had opgevangen, betoogde een van de jongens, "dan was hij naar de bliksem gegaan". Er zaten echter ook nadelen aan het tehuis: zo vertelden de jongens "dat ze zich er toch nog altijd voor schaamden te vertellen dat ze in Hoenderloo opgenomen zijn. Eén beweerde zelfs: 'Als je over straat loopt, is het of iedereen aan je ziet dat je uit Hoenderloo komt.'" Het was voor de directie aanleiding om nog eens goed naar de inkoop van (eigentijdse) kleding te kijken.⁵²

1.3. Pedagogische journaals

In het archief van De Hoenderloo Groep bevindt zich over de periode 1 juni 1972 tot en met 14 maart 1978 een zogenoemd pedagogisch journaal, een logboek waarin per dag is bijgehouden welke mutaties en incidenten zich hebben voorgedaan.⁵³ Het logboek bevat zowel de mutaties en incidenten betreffende de zittende pupillen als de eventuele toelating of afwijzing van aangemelde pupillen. Op grond van het logboek zelf is niet duidelijk wie de schrijver is en wie er bij het overleg aanwezig waren waarvan het journaal de schriftelijke neerslag vormt. Het lijkt te gaan om de schriftelijke neerslag van het dagelijkse overleg tussen de groepsleiders van de verschillende

⁴⁸ CODA, inv.nr. 49, weekbrief 25 augustus 1965.

⁴⁹ CODA, inv.nr. 49, weekbrieven 14 juni, 13 september, 19 oktober, 30 november, 15 december 1965, 25 januari 1966.

⁵⁰ CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie 14 november 1968.

⁵¹ CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie 21 april 1971.

⁵² CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie 11 maart 1970.

⁵³ Zie CODA, inv.nr. 344 (Logboek 1 juni 1972-30 juni 1973, losbladig), inv.nr. 345A (Pedagogisch journaal 1 juli 1973-10 juli 1975) en inv.nr. 345B (Pedagogisch journaal 16 juli 1975-14 maart 1978).

paviljoens, aangezien over alle paviljoens mededelingen werden gedaan. Dit logboek is voor een periode van 3,5 jaar (1 oktober 1972 tot en met 31 maart 1976) geanalyseerd op sporen van geweld in de breedste zin van het woord.⁵⁴ Als bron heeft het pedagogisch journaal de nodige beperkingen. We kijken naar Hoenderloo door de ogen van de groepsleider: eigen ongeoorloofd optreden zal niet zo snel zijn opgetekend. Het journaal is in telegramstijl geschreven, zodat de soms benodigde contextinformatie ontbreekt en de duiding niet altijd helder is. Desalniettemin laat zich reconstrueren welke incidenten zich volgens de groepsleiding in Hoenderloo gedurende deze periode hebben voorgedaan.

De meest voorkomende aantekening betreft het weglopen van een pupil. Het vrije weekend, doorgebracht bij (pleeg)ouders, was voor pupillen heel vaak aanleiding om op maandagochtend niet naar Hoenderloo terug te keren. Vaak bleven ze niet langer dan een dag weg. Daarnaast waren er ook weleens pupillen die gedurende de week de benen namen. Op vrijdagavond kon het nog weleens voorkomen dat pupillen, die bijvoorbeeld toestemming hadden in Apeldoorn uit te gaan, de laatste bus gemist hadden. Bij al deze verdwijningen werd de lokale politie ingeschakeld die vaak een aanhouding kon verrichten waarna de betreffende pupil of pupillen – zoals de bronnen schrijven – “op transport” naar Hoenderloo werden gesteld. Het weglopen stond vaak in relatie tot het plegen van criminaliteit of vandalisme. Wanneer de overtreder van het weglopen terugkeerde op Hoenderloo kon hij als straf op Kampheuvel geïsoleerd worden, vermoedelijk voor één nacht. Lang niet altijd wordt dit bij een pupil die wegliep vermeld; het is onduidelijk welke regels hier golden en of ze consequent werden toegepast.

Over de achterliggende redenen van het weglopen – bijvoorbeeld onvrede met het verblijf op Hoenderloo – licht het pedagogisch journaal ons niet in. Bij sommige massale wegloopacties moet er wel iets aan de hand zijn geweest, zoals op 3 december 1973 toen twintig jongens van Hoenderloo wegliepen. Andere, los van het vrije weekend staande wegloopacties betroffen vijf jongens die niet op school verschenen (30 oktober 1972), zes jongens die van paviljoen Hazelaar waren weggelopen (17 september 1974) en de tien jongens die, zo werd pas acht dagen later in het journaal aangetekend, in januari 1976 verdwenen (19 januari 1976). Pupillen die in Kampheuvel waren geïsoleerd, konden volgens het gangbare spraakgebruik ontvluchten (11 augustus 1975). Weglopen van Hoenderloo kwam volgens het pedagogisch journaal vaker voor dan weglopen of spijbelen van school. Spijbelen gebeurde soms in groepsverband van vier of vijf jongens maar ook wel individueel. Het pedagogisch journaal vermeldt ook de schorsingen van de school, vaak voor enkele dagen. Een verband tussen schorsing van school en weglopen van Hoenderloo is niet direct te leggen. De redenen van de schorsing worden ook niet altijd vermeld. Hieronder volgt een cumulatief overzicht van de in het pedagogisch journaal in de genoemde periode aangetroffen vormen van geweld. Na het overzicht volgt een korte toelichting.

⁵⁴ De keuze voor deze periode is mede ingegeven door de toegankelijkheid van de manuscripten. Het logboek inv.nr. 344 bevat veel doorhalingen en is mede daardoor slecht leesbaar. Vanaf mei 1976 neemt een andere hand het journaal over, eveneens met een slechte leesbaarheid.

Tabel 1. Grensoverschrijdend gedrag volgens het pedagogisch journaal, 1 oktober 1972 – 31 maart 1976

* geordend per kwartaal

	72-4	73-1	73-2	73-3	73-4	74-1	74-2	74-3	74-4	75-1	75-2	75-3	75-4	76-1	Totaal
Vandalisme binnen instelling	6	-	-	3	6	3	-	1	2	5	13	5	4	4	52
Vandalisme buiten instelling	3	1	-	1	-	1	-	1	1	1	1	5	2	1	18
Diefstal binnen instelling	3	4	-	3	3	1	-	2	3	3	2	1	4	2	31
Diefstal buiten instelling	1	2	3	4	2	5	3	2	4	2	6	5	1	6	46
Inbraak binnen instelling	-	2	2	-	1	3	-	1	2	2	-	-	2	2	17
Inbraak buiten instelling	2	-	-	4	-	2	2	1	-	-	3	4	5	-	23
Seksueel grensoverschrijdend gedrag	1	-	-	-	1	-	2	-	-	-	1	-	-	-	5
Niet-seksuele intimidatie tegenover groepsleider	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Handgemeen buiten instelling	1	-	-	3	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	6
Handgemeen tussen pupillen	-	2	1	2	3	-	2	1	1	3	-	-	2	1	18
Handgemeen met leraar school	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	1	-	4
Slaan door leraar van pupil	1	-	-	1	1	1	-	-	-	-	4	1	-	2	11
Slaan door pupil van leraar	-	1	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	4
Slaan door pupil van groepsleider	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
Slaan door groepsleider van pupil	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Verbale agressie jegens medepupillen	-	2	-	-	1	1	-	2	1	-	-	-	1	-	8
Verbale agressie jegens leraar/groepsleider	-	-	-	-	-	3	1	2	4	1	-	-	3	-	14
(Poging tot) brandstichting	-	-	1	1	-	-	2	-	-	1	1	2	1	2	11
Dronkenschap	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Wapenbezit	1	-	1	1	-	-	-	1	1	-	1	1	1	2	10
Totaal	20	17	9	26	19	21	13	16	20	18	33	24	27	22	285

Uit de tabel valt af te leiden dat vandalisme, diefstal en inbraak de meest voorkomende vormen van grensoverschrijdend gedrag waren. Het ingooien van ruiten was een favoriete bezigheid; ook deuren werden vaak vernield. Daarnaast meldt het pedagogisch journaal meer algemene vernielingen als "molesteren van de T.S." (technische school). Tenzij anders vermeld, gaat het hier steeds om geweld gepleegd door de jongens van de inrichting.

Enkele voorbeelden uit het journaal maken duidelijk dat het een lastig te interpreteren bron is. 22 augustus 1973 was volgens het journaal een onrustige avond. Er waren een aantal jongens uit het dorp met knuppels bij het jongenshuis verschenen – de onderlinge verhoudingen waren slecht, er werd met enige regelmaat gevochten. Dat werd als een provocatie opgevat. Over een pupil die in IJmuiden door de politie was getraceerd werd diezelfde datum genoteerd: "ook een meisje in IJmuiden zwanger". We kunnen dit gedrag niet automatisch onder seksueel grensoverschrijdend gedrag rubriceren omdat het seksuele gedrag wellicht met wederzijdse toestemming had plaatsgevonden. De beknoptheid van de formulering laat ons hier in de steek.

Isolatie is in bovenstaande tabel niet opgenomen. Volgens het journaal werd het met enige regelmaat toegepast. Een consequente en duidelijke richtlijn hiervoor laat zich echter uit het pedagogisch journaal niet afleiden. Met enige regelmaat bracht een pupil een nacht op Kampheuvel door. Het journaal geeft geen openheid van zaken over de redenen. Isoleren behoorde tot de gebruikelijke strafmiddelen. Weglopers werden daar ook wel heengestuurd. En jongens die moeilijkheden veroorzaakten ook, bijvoorbeeld jegens de groep of jegens de groepsleider. Op 29 juli 1975 vermeldde het pedagogisch journaal dat er voorlopig nog drie kamertjes op Kampheuvel voor tijdelijke afzondering gehandhaafd zullen worden.

Uit de periode na 1976 zijn er geen pedagogische journaals bewaard gebleven. Wel beschikken we over enige documentatie van het hoofdleidersoverleg uit het begin van de jaren tachtig. Een voorbeeld uit 1982 maakt duidelijk hoe het er aan toe ging; het laat tevens zien dat groepsleiders ook nonverbaal optraden – de journaals zwijgen daar consequent over. Op paviljoen Hazelaar zijn nogal wat spanningen in het team, zo vermeldde de notulen van de hoofdleidersvergadering van 15 september 1982. "Met name problemen betreffende slaan van jongens." Sommige groepsleiders vinden het moeilijk om dit bespreekbaar te maken in het team. Voorgesteld wordt om het wekelijks tijdens het teamoverleg aan de orde te stellen. Als er op dit punt onvoldoende opvang is van de teamleden kan dat "behoorlijk functioneren" onmogelijk maken.⁵⁵

1.4. Incidentenregistratie en klachtencommissie

Tot de jaren tachtig bestond er geen wettelijk klachtrecht. Pupillen konden zich wenden tot de directeur, of, in het geval van ondertoezichtstelling, tot de kinderrechtter of de gezinsvoogd. Het hing van hun goedwillendheid af of een klacht gehoor vond. Voor residentiële instellingen werd in 1989 een klachtenregeling geïntroduceerd als uitvloeisel van de Wet op de Jeugdhulpverlening. In 1988 was de centrale Inspectie Jeugdhulpverlening in het leven geroepen. In 1998 werd een integrale klachtenregeling voor de jeugdhulpverlening van kracht. Elke uitvoerder van hulpverlening diende een klachtenregeling te ontwerpen en een interne klachtencommissie in te stellen.⁵⁶ Omdat we voor Hoenderloo niet of nauwelijks over archief beschikken voor de periode 1990-2005 weten we niet wat er in die periode op dit gebied is gebeurd. Het archief van de Inspectie helpt ons voor deze periode evenmin verder omdat het bij de huidige stand van ontsluiting niet mogelijk bleek op instellingsniveau verder terug te zoeken dan 2006. Sinds 2005 bestond de plicht voor instellingen om calamiteiten bij de inspectie te melden. Wanneer Hoenderloo precies is begonnen met een incidentenregistratie is door het gat in de archieven niet goed vast te stellen. Vermoedelijk moest er ook sinds 2005 een incidentenregistratie aan de inspectie overlegd worden. In het archief van De Hoenderloo Groep bevinden zich incidentenregistraties vanaf 2011. Per 1 april 2011 vroeg de Inspectie Jeugdzorg van instellingen voor jeugdzorg geen melding meer van incidenten maar alleen van calamiteiten. Wel dienden de instellingen de incidentenregistratie en -analyse tweemaal per jaar

⁵⁵ CODA, inv.nr. 419, notulen hoofdleidersoverleg 15 september 1982.

⁵⁶ Vgl. Dekker 2016.

toe te zenden.⁵⁷ Met ingang van 2016 verviel ook die plicht ter vermindering van administratieve lasten. Instellingen dienden zelf over een kwaliteitszorgsysteem te beschikken dat bij 'regulier risicogestuurd toezicht' van de inspectie bekeken zou worden.⁵⁸

De incidentenregistratie van De Hoenderloo Groep laat iets zien over de aard en omvang van het in de instelling voorkomende geweld. Nemen we de registratie over 2015 als voorbeeld. Er verbleven destijds 233 jongeren in de open jeugdzorg. Incidenten werden geregistreerd door pedagogisch medewerkers, gezinsgroepouders en leerkrachten, in teamvergadering besproken en geëvalueerd. In de open jeugdzorg zijn 2407 incidenten geregistreerd. Volgens de rapportage is het de vraag of ze allemaal terecht zo zijn genoemd conform de definitie van de inspectie: "Gebeurtenissen die direct te koppelen zijn aan of voortkomen uit de behandeling/problematiek van de jongere, die de veiligheid van cliënten, medewerkers en andere betrokkenen bedreigen en/of waarbij jongeren en/of medewerkers lichamelijk en/of psychisch letsel (kunnen) oplopen". Als we de school buiten beschouwing laten, levert de incidentenregistratie over 2015 het volgende beeld op:

Tabel 2. Incidenten open jeugdzorg volgens de incidentenregistratie 2015

Incidenten open jeugdzorg	Aantal	Toelichting
Fysieke agressie-meldingen	602	Ruim de helft gericht op medepupillen; het overige deel op pedagogisch medewerkers
Maatregel 'vastpakken en vasthouden'	93	Uitgevoerd door pedagogisch medewerker
Misdraging	359	Schelden, schreeuwen, niet luisteren naar aanwijzingen van groepsleiders, dreigen met geweld
Vandalisme en vernieling	52	
Inbraak en diefstal	62	
Vermissing of weglopen	619	
Middelenmisbruik	129	Voornamelijk softdrugs
Automutilatie	44	
Seksueel grensoverschrijdend gedrag	19	Grotendeels vallend onder 'experimenteren' tussen jongeren
Medicatie-incident	305	Voornamelijk vergeten medicatie
Totaal	2284	

Vergeleken met de pedagogische journaals uit de jaren zeventig is dit een enorme toename van het aantal incidenten. Daarbij passen wel enkele kanttekeningen. Ten eerste was het aantal jongeren op de instelling in 2015 een stuk groter dan in 1975. Vervolgens is in ons overzicht over de jaren zeventig het weglopen niet als incident meegenomen. De maatregel 'vastpakken en vasthouden' en het medicatie-incident werden toen ook nog niet geregistreerd. Desalniettemin is er met aftrek van deze incidenten en met verdiscontering van het toegenomen aantal pupillen sprake van een forse toename van het aantal incidenten. Dat kan deels verklaard worden uit de verzwaring van de gedragsproblematiek, deels ook uit een verbeterde en meer systematische incidentenregistratie, en deels uit een toegenomen sensitiviteit voor geweld in algemene zin. In de zelfevaluatie werd er op gewezen dat de-escalatie van agressief gedrag "een enorme uitdaging" betekent. Een van de redenen voor het gedrag is "het veelal moeizame vervolgperspectief" die tot frustratie bij jongeren leidt. Andere aspecten die genoemd werden zijn onder meer dat agressie vooral plaatsvindt in de eerste periode na plaatsing, en dat de continuïteit en stabiliteit in het team directe gevolgen heeft voor het aantal incidenten. "Analyse laat tot slot zien dat er meer fysieke incidenten plaatsvinden

⁵⁷ DHG, Inspectie Jeugdzorg aan De Hoenderloo Groep 23 februari 2012. Onder een calamiteit begreep de Inspectie: "Een gebeurtenis die heeft plaatsgevonden gedurende de betrokkenheid van een instelling en die onverwacht en onbedoeld kan leiden of heeft geleid tot een dodelijk of ernstig schadelijk gevolg voor een jeugdige, of voor een ander als gevolg van het handelen van een jeugdige." Een incident werd gedefinieerd als: "Alle overige afwijkingen van de normale gang van zaken met mogelijk schadelijk gevolg voor een jeugdige, of voor een ander als gevolg van het handelen van een jeugdige. De nadere invulling van deze definitie is de verantwoordelijkheid van de instelling zelf."

⁵⁸ DHG, Inspectie Jeugdzorg aan De Hoenderloo Groep 13 januari 2016.

bij jongere jongeren en een klein deel van de populatie verantwoordelijk is voor een groot deel van de incidenten.”⁵⁹

Slechts een zeer klein deel van de incidenten was aanleiding voor het indienen van een klacht. In 2008 werd het klachtenreglement voor cliënten van De Hoenderloo Groep opnieuw vastgesteld – in samenspraak met de pupillen. Bij klachten diende eerst de interne procedure doorlopen te worden. Dat betekende dat de leidinggevende van het team de klacht van de klager in behandeling neemt – de klacht wordt tevens in de interne klachtenregistratie opgenomen. Als de klacht een leidinggevende betreft, gaat de klacht naar de eersthogere leidinggevende. Binnen vijf werkdagen wordt met klager en beklaagde naar een oplossing gezocht. Indien er geen oplossing naar ieders tevredenheid wordt gevonden, gaat de klacht naar de externe onafhankelijke klachtencommissie. Daar kan ook rechtstreeks een klacht ingediend worden.⁶⁰ In Hoenderloo zijn vanaf 2002 de klachten digitaal bewaard gebleven. Het gaat om klachten die intern zijn geuit, waarvan de meeste bij de onafhankelijke klachtencommissie zijn ingediend. We kiezen hier de jaren 2005, 2010 en 2015 om een beeld van de klachten te vormen. Het aantal klachten betrof respectievelijk 3, 15 en 20. Ter vergelijking: in 2016 zijn er 13 en in 2017 14 klachten ingediend. De eerste klacht uit 2005 betrof seksuele intimidatie van een vrouwelijke pupil door een medewerker van de ondersteunende dienst. Hij bracht haar per auto naar een bestemming buiten de instelling waar ze een afspraak had.

Hij vroeg: als ik jou een joint geef, wat zou je daar dan voor doen? Bijvoorbeeld 1 joint strippen, 2 joints vrijen?

Wat ik fijn vond en of ik nog maagd was.

Wanneer ben je voor het laatst met iemand naar bed geweest?

Hij gaf aan dat dit tussen ons moest blijven.

Ik moest zijn sigaar aansteken.

Hij zat aan mijn riem.

Hij wist dingen over mij die ik nooit aan groepsleiding heb verteld en die ik ook niet aan groepsleiding wil vertellen.

De directie stelde de medewerker na binnenkomst van de klacht per direct op non-actief. Er werd een onderzoek ingesteld. De tweede klacht kwam van ouders van een pupil die vonden dat er in crisissituaties een te groot beroep op hen werd gedaan. Dit werd door de instelling erkend. De derde klacht van 2005 betrof een nieuwe pupil die de huisregels nog onvoldoende kende en daarom niet welkom zou zijn op de groep. Ook deze klacht werd gegrond verklaard.⁶¹

In 2010 werden er 15 klachten ingediend. Vier daarvan hebben betrekking op geweld in de open jeugdzorg. De eerste klacht betrof een pupil uit gezinsgroep de Iemhof. Hij diende een klacht in tegen een gezinsgroepouder. De pupil had een pet op, die door de gezinshuisouder van zijn hoofd werd gerukt, waarbij hij hardhandig tegen de muur werd gedrukt. Omdat de pupil de pet pas in de gang opzette, gold hier volgens de klachtencommissie niet de regel ‘geen pet op in huis’. De reactie van de gezinshuisouder werd als een buitenproportionele correctie gekwalificeerd. De tweede klacht betrof een pupil die op school naar muziek luisterde. Dat leidde tot een conflict met de leraar die er een groepsleider bijriep. Deze groepsleider ging eerst het gesprek aan, maar toen dat niet hielp, greep hij de pupil bij de keel en verwijderde hem uit de klas. Tijdens de zitting van de klachtencommissie gaf de groepsleider aan het protocol ‘vastpakken en vasthouden’ niet te kennen. In een gesprek met de pupil werd de kwestie uitgepraat; de groepsleider ging een cursus volgen bij Trifier (advies- en trainingscentrum voor zorg en welzijn) in het kader van mentaal fysieke weerbaarheid.

De derde klacht van 2010 werd door een pupil ingediend tegen een groepsleider van het Heldringhuis. Hij zou verkeerd in holding zijn genomen en daarbij pijn en letsel hebben opgelopen. Ook had hij aangifte bij de politie gedaan. De situatie was volgens de klacht als volgt: de pupil kwam ‘s avonds te laat thuis en verscheen de volgende ochtend na herhaald roepen te laat aan het ontbijt. De groepsleider verbond er een consequentie aan: anderhalf uur eerder naar bed. De pupil reageerde daarop agressief en werd voor een time out naar zijn kamer gestuurd. Omdat de pupil nogal wat kabaal maakte, liep de groepsleider met hem mee. Daarop ontstond een schermutseling, waarbij de

⁵⁹ DHG, Incidentenanalyse 2015, Pluryn – De Hoenderloo Groep.

⁶⁰ DHG, Openbaar Jaarverslag Klachtencommissie 2008.

⁶¹ DHG, klachtenregistratie 2005 (digitaal).

pupil werd vastgepakt en op de grond gelegd. Dat vasthouden duurde een half uur. De pupil hield er een gezwollen en blauw oog aan over, de groepsleider een pijnlijke kaak. Na dat half uur werd de pupil naar zijn kamer begeleid en op zijn rechten gewezen (klacht indienen bij klachtencommissie; aangifte doen bij politie). Er was in het afgelopen jaar niet zoiets in het Heldringhuis voorgevallen, en het had veel impact op de groep. De klachtencommissie verklaarde de klacht ongegrond; er was volgens protocol gehandeld. De vierde klacht had betrekking op seksueel geweld. Deze klacht werd ook bij de inspectie gemeld en wordt daarom in de volgende paragraaf besproken. Alle vier de klachten van 2010 hadden betrekking op een pupil die klaagde over een groepsleider. Onder de andere klachten uit dit jaar (die niet relevant zijn voor ons onderzoek) zijn er ook een aantal die door ouders waren ingediend en één klacht van de groepsleiding jegens de directie.⁶²

Van de twintig klachten uit 2015 zijn er twaalf niet relevant voor onze doelgroep en thematiek. De overige acht klachten hebben betrekking op 'vastpakken en vasthouden' door groepsleiders op een onterechte en hardhandige wijze. Het handelen van de groepsleider(s) was steeds een corrigerende reactie op het optreden van de pupil. De klachtencommissie maakte een zorgvuldige afweging en bekeek per geval of het ingrijpen gerechtvaardigd was. De commissie wees er op dat er zeer terughoudend diende te worden gehandeld met fysieke aanraking en verwees door naar het protocol. We lichten er ter illustratie één klacht uit. Een meisje van leefgroep Salix diende een klacht in omdat ze vond dat ze door twee pedagogisch medewerkers ten onrechte was vastgepakt en vastgehouden op een voor haar vernederende en onnodig pijnlijke wijze. De klachtencommissie legde tijdens de hoorzitting de klacht naast de nota 'Juridisch kader open jeugdzorg' en het protocol 'Grenzen van de open jeugdzorg'. De aanleiding tot de klacht vormde het feit dat in de leefgroep geld was gestolen en een sleutel was verdwenen. De groepsleiding ging alle kamers doorzoeken. Terwijl de pupil die de klacht indiende in bed lag, hoorde ze dat er iets aan de hand was. Ze trok een badjas aan en verliet haar kamer. Ze ging naar de keuken, waar twee groepsleiders aanwezig waren die de deur achter haar dicht deden zodat ze niet meer weg kon gaan. Daarop werd de pupil boos; er volgde een woordenwisseling, waarbij de pupil werd weggeduwd. Ze maakte een slaande beweging, werd vastgepakt en vastgehouden, voelde zich halfnaakt omdat haar broek afzakte en haar pyjamatopje verdraaide. Ze werd vervolgens losgelaten en gevraagd te gaan zitten; daarop veegde ze het bloed af aan het shirt van een van de groepsleiders, waarop ze weer werd vastgepakt en een knie in haar rug kreeg. Dat vastpakken duurde tenminste een half uur. Ze hield er blauwe plekken, een gekneusde neus en bloeduitstortingen in haar oren aan over. Een aanbod van de groepsleiders tot nabespreking werd door haar niet aanvaard.

Een van de groepsleiders wees er ter verdediging op dat de pupil dreigend tegenover hem stond. Hij voelde zich genoodzaakt haar vast te pakken omdat er bij iemand anders in dezelfde leefgroep vleesmesses waren aangetroffen. De pupil uitte ook dreigende taal: "what the fuck, waarom zijn jullie hier, zijn jullie mongolen, je trekt mijn deur dicht. Wie zijn jullie, ik ken jullie niet eens, wie zijn jullie om hier nu tegen mij te komen zeggen dat ik mijn mond moet houden." Haar houding maakte een dreigende indruk en ze maakte ook slaande bewegingen richting de groepsleiders. De klachtencommissie bepaalde dat groepsleiders niet zomaar een kamer mochten binnenlopen, maar eerst moesten aangeven waarom ze binnen wilden komen. Met hun optreden hadden ze een onveilig pedagogisch klimaat geschapen. Vastpakken en vasthouden diende alleen in noodsituaties te gebeuren, en van zo'n situatie was in dit geval geen sprake. Er was onvoldoende de-escalerend opgetreden.⁶³

1.5. Meldingen bij de inspectie

Zoals in de vorige paragraaf aangegeven, is het archief van de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd op het niveau van de instellingen pas vanaf 2006 doorzoekbaar. Ook in de archieven van De Hoenderloo Groep zijn voorafgaand aan dat jaar geen meldingen aan de inspectie aangetroffen. Als we de steekproef 2005, 2010 en 2015 ook op de meldingen bij de inspectie toepassen, blijft 2005 dus leeg. De oudste traceerbare melding van Hoenderloo bij de inspectie is gedateerd op 18 april 2007.

⁶² DHG, klachtenregistratie 2010 (digitaal).

⁶³ DHG, klachtenregistratie 2015 (digitaal).

In 2010 zijn twee meldingen van calamiteiten bij de inspectie teruggevonden. Op 30 september meldde de instelling seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen jongeren op leefgroep De Wessel. In december ging de inspectie akkoord met de analyse en het gedegen en kritische plan van aanpak dat Hoenderloo presenteerde. Wel plaatste ze een kritische kanttekening bij de lange tijdsduur tussen de calamiteit en de analyse. Omdat het mogelijk ook op andere groepen voorkwam, werd een inspectiebezoek aangekondigd naar kwaliteit en veiligheid. Dat bezoek was mede ingegeven door de verschillende incidenten die de afgelopen jaren op verschillende leefgroepen in Hoenderloo hadden plaatsgevonden.

Op 23 november 2010 meldde De Hoenderloo Groep mogelijk seksueel misbruik door een voormalig pedagogisch medewerker van de Wijeblik. Volgens een vrouwelijke pupil die hier slachtoffer van zei te zijn geweest, had dit misbruik plaatsgevonden tussen 26 mei 2008 en 29 oktober 2009. Op 13 december 2010 deed ze aangifte bij de zedenpolitie. Lopende het onderzoek werd de betreffende medewerker geschorst. De ouders, plaatsers en bewoners van destijds werden op de hoogte gebracht, maar dat leverde geen aanvullende informatie of nieuwe meldingen op. Op 13 februari 2012 kon Hoenderloo aan de inspectie berichten dat de zaak was afgerond. Na uitgebreid onderzoek besloot het Openbaar Ministerie de medewerker niet te vervolgen. Hij keerde terug op een leefgroep nadat hij tot de uitspraak van het OM vervangende werkzaamheden op het hoofdkantoor had verricht.⁶⁴

Over 2015 zijn eveneens twee meldingen van calamiteiten in de archieven aangetroffen. De eerste melding werd op 9 juni 2015 gedaan en had betrekking op de leefgroep Plataan. Na een gesprek met haar groepsleider was een pupil boos geworden en naar boven gegaan. Vervolgens vroeg ze of ze naar de tuin mocht, wat haar werd toegestaan. Volgens getuigen zou ze vanuit de tuin door een ander meisje zijn meegelokt naar het Multi Functioneel Leercentrum Beets. Daar werd ze op de grond gegooid, geslagen en geschopt; een brandende sigaret werd over haar hoofd gerold. Een groepje aanwezige jongens deed niets, tot een van hen na tien minuten zei dat het nu genoeg was. De dader – het meisje dat haar had meegelokt – werd na het gebeurde nog diezelfde avond uit veiligheidsoverwegingen naar een andere groep overgeplaatst. Het incident werd bij de politie gemeld die de dader op kwam halen. Voor haar werd een spoedmachtiging gesloten jeugdzorg aangevraagd, en uit voorzorg werd ze de volgende dag naar Deelen overgebracht, naar de afdeling JeugdzorgPlus. Volgens het formulier was de reden van het incident onbekend, met de aantekening: "Vermoeden van machtsherstel, relaties/vriendjes." Het slachtoffer was direct naar het ziekenhuis gebracht, ging vervolgens met haar moeder mee naar huis en werd doorgeplaatst naar een andere instelling – wat al in de bedoeling lag. Na de calamiteit vroeg de inspectie de instelling zoals gebruikelijk welke maatregelen waren genomen, en na het antwoord van de instelling werd de casus afgesloten.

De tweede melding over 2015 werd op 10 november gedaan en vond plaats op de afdeling Salix. De calamiteit betrof ernstig grensoverschrijdend gedrag van fysieke, psychische en seksuele aard. Het slachtoffer was een meisje en de daders waren drie jongens, allen woonachtig in Salix. Het meisje werd door de jongens geïntimideerd, haar borsten werden betast en ze werd vastgehouden. Ook werd ze buiten het zicht van de groepsleiding door hen geslagen en geschopt. De directe aanleiding was onbekend; er werd aangifte gedaan en de zaak werd door de zedenpolitie in behandeling genomen. De jongens moesten op de groep in het zicht van de groepsleiding blijven en mochten niet naar buiten zonder begeleiding. Het slachtoffer kampte met PTSS en werd onvoldoende weerbaar en zeer kwetsbaar genoemd na eerdere negatieve ervaringen met jongens. De zaak werd op dezelfde manier als de andere gesloten.⁶⁵

1.6. Meldingen bij Schadefonds en Meldpunt

Bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven zijn in 2015 twee aanvragen ingediend om financiële genoegdoening voor seksueel misbruik dat in Hoenderloo zou hebben plaatsgevonden. De eerste

⁶⁴ DHG, ordner inspectie 2008-2011, correspondentie; archief Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, dossiers De Hoenderloo Groep.

⁶⁵ DHG, digitale map calamiteitenmeldingen Open Jeugdzorg 2015; archief Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, dossiers De Hoenderloo Groep.

melding betrof misbruik door een groepsgenoot in de jaren 1975-1976. Het misbruik zou hebben plaatsgevonden in het Heldringhuis. Uit angst voor de groep durfde het slachtoffer, dat destijds 16 jaar was, er niet over te spreken. Er was één groepsleider die het zou hebben kunnen weten maar die aangaf zich niet te kunnen herinneren dat de klager er destijds met hem over heeft gesproken. Bij gebrek aan steunbewijs – conform de wettelijke bewaartermijn beschikte Hoenderloo niet meer over de pupillendossiers – werd de aanvraag afgewezen. De tweede melding betrof eveneens seksueel misbruik door een groepsgenoot en zou in 1992 hebben plaatsgevonden. Ook een andere pupil zou hier slachtoffer van zijn geweest. De melder was destijds 12 jaar en geeft aan gedurende een periode van drie maanden ernstig en onder dwang te zijn misbruikt. Nadat hij het misbruik met het andere slachtoffer bij de leiding had gemeld werd er direct hulp geboden. Beide slachtoffers deden aangifte bij de politie. De dader werd overgeplaatst naar Het Poortje en strafrechtelijk vervolgd en veroordeeld. In verband met de privacywetgeving beschikte politie noch Hoenderloo over dossiers betreffende deze pupillen. Ook deze zaak kon het Schadefonds niet honoreren aangezien niet voldoende aannemelijk was geworden dat de instelling feitelijk op de hoogte was van het misbruik door de groepsgenoot. Om ontvankelijk verklaard te worden moest het misbruik bekend zijn bij een medewerker die er niet effectief tegen was opgetreden. Beide melders gaven aan ook in instellingen waar zij voorafgaand aan Hoenderloo hadden verbleven seksueel misbruikt te zijn. De eerste melder had daarvoor reeds een schadevergoeding ontvangen vanuit de Tijdelijke Regeling financiële tegemoetkoming voor slachtoffers seksueel misbruik in jeugdzorginstellingen en pleeggezinnen, ingesteld 2013, naar aanleiding van de rapporten van de Commissies Samson en Deetman.⁶⁶

Bij het Meldpunt van de Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg is één klacht over Hoenderloo ingediend. De melder verbleef tussen 1957 en 1962 in Hoenderloo. Hij werd op veertienjarige leeftijd uit huis geplaatst in verband met een zeer gewelddadige vader, verbleef enige maanden in een pleeggezin, een halfjaar in een instelling in Groningen en verhuisde vervolgens naar Hoenderloo. Overal heeft de klager geweld meegemaakt. In Hoenderloo was sprake van fysiek geweld in de vorm van slaan. Ook eenzame opsluiting kwam voor. Tevens was er dreiging van geweld; je moest altijd op je hoede zijn. Waar en bij welke gelegenheid het geweld plaatsvond, kan klager zich niet meer herinneren. De daders waren groepsleiders. Andere groepsleiders waren getuige maar grepen niet in. Het vertellen aan derden had geen zin omdat er niet naar je werd geluisterd.⁶⁷

1.7. Een terugblik na 140 jaar

In 1991 bestond het Jongenshuis 140 jaar. Ter gelegenheid van dit jubileum verscheen een magazine over het verleden van de inrichting. Een enquête onder 50 oud-pupillen maakte duidelijk dat het leefklimaat voor de jaren zestig en zeventig beduidend strenger was. Er werd in die vroege jaren ook meer geslagen en geïsoleerd dan later. In de jaren zestig en zeventig nam de privacy toe; dat er eigen kleding gekocht mocht worden, werd bijzonder gewaardeerd.⁶⁸ Inwoners van het dorp Hoenderloo bevestigden in een interview dat het leefklimaat in de jaren veertig streng was. Dat gold met name voor de strafafdeling van Kampheuvel. De jongens die voor straf op Kampheuvel zaten, moesten overdag soms mee met een werkbaas om zwaar werk als grindgraven te verrichten. Die werkbazen waren berucht om hun strengheid. "Er werden flinke straffen opgelegd", aldus inwoner Van Buren. "De hele maatschappij was op dat moment zo, he? Maar de leiding was toch wel eens effe te erg hoor. 't Was al gauw met de lat erover."⁶⁹

De jaren zeventig brachten meer vrijheid en inspraak. Straf betekende op je kamer of binnen blijven, en bij hoge uitzondering isolatie voor enkele uren op Kampheuvel. Daar waren enkele kamertjes met een stoel, bed en boeken. Als de bestrafte zich aanspreekbaar toonde, mocht hij terug naar zijn eigen kamer.⁷⁰ Joseph Poelman verbleef in de jaren 1957-1964 op Hoenderloo. "We voelden ons

⁶⁶ Archief Schadefonds Geweldsmisdrijven, 's-Gravenhage, meldingen d.d. 18 december 2015 en 16 oktober 2015.

⁶⁷ Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, 's-Gravenhage, melding d.d. 2 maart 2017.

⁶⁸ *Journal 140* 1991, 21-22.

⁶⁹ *Journal 140* 1991, 22.

⁷⁰ *Journal 140* 1991, 32.

onbegrepen en in de steek gelaten. Ondanks de goede basis die ergens toch wel aanwezig was.” Dagelijks zongen de jongens van Nijegaarde dit liedje:

Hoenderloo, kolere-zooi, boven op de hei.
Als je daar de waarheid zei
Kreeg je op je lazerij.⁷¹

In het magazine wordt ook melding gemaakt van Peter die in 1974 uit onvrede met het regime wegliep en zijn verhaal deed tegenover een journalist van het *Deventer Dagblad*. Dat verhaal werd op 30 november gepubliceerd en bevatte de volgende passage:

In Hoenderloo wordt veel geslagen. Ik heb wat op m'n sodemieter gehad daar en niet zo zachtjes. Sommige jongens proberen zelfmoord te plegen. In de tijd dat ik er zat is het een keer gelukt ook. Er wordt door de leiding regelmatig iemand in elkaar geslagen. Vooral die rooie is een etter. Als ik die nog eens in m'n handen krijg maak ik hem koud. Met die gedachte ga ik gewoon slapen. Dat is toch erg? En alles is verplicht. Verplicht naar de kerk, verplicht voetballen, verplicht wandelen, noem maar op. Doodziek word je d'r van. Sommigen van de leiding vloeken als ketters, maar jij mag het niet. Je krijgt 27 gulden zakgeld in de maand, maar op vloeken staat een kwartje boete. Op je sokken lopen is kennelijk erger, want dat kost je een gulden. Als je het helemaal te bont maakt ga je naar Kampheuvel (isoleercellen). Je zit er helemaal alleen. Het is er doodstil. Daar word je gek.⁷²

Naast deze negatieve ervaringen staan ook enkele positieve verhalen, soms uit dezelfde periode. Positief werd bijvoorbeeld genoemd het eigen leven weer op de rit krijgen, een goede juf of die ene begeleider die mij begreep. Maar veel affectie was er niet. Dit beeld wordt bevestigd door de interviews met oud-pupillen die zijn opgenomen in een op de toekomst gerichte publicatie die in 2000 verscheen ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan. Voor de oorlog werd er veel fysiek geweld gebruikt, regelmatig geïsoleerd en kregen sommige weglopers bij terugkomst een voetboei om die aan hun ledikant werd bevestigd. Het eten was slecht: elke dag stampot. Aan het einde van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig werd er volgens de interviews veel minder geweld gebruikt. “Het was eenzaam terwijl je nooit alleen was. Privacy was er absoluut niet. Post die aan jou gericht was werd gewoonweg gelezen. Iedereen had een kastje voor wat persoonlijke spulletjes, maar zonder slot.” In de verhalen over de jaren zeventig en tachtig komen geen referenties voor aan geweld en repressie.⁷³ Volgens een recente geschiedenis van het dorp Hoenderloo zouden de cellen op Kampheuvel in de jaren zeventig zijn gebruikt als donkere kamer van de fotoclub.⁷⁴

⁷¹ *Journal 140* 1991, 37.

⁷² *Journal 140* 1991, 32.

⁷³ Wolters-Groeneveld 2000, 75, 76, 97.

⁷⁴ Van Woerden 2008, 62.

2. Organisatie, leefklimaat en pedagogische visie

Na de inventarisatie van gedocumenteerd geweld volgt een verkenning van de organisatie, het leefklimaat en de pedagogische visie van het Jongenshuis Hoenderloo. Deze verkenning levert inzicht op in de risicofactoren die geweld hebben kunnen veroorzaken – en in beschermende factoren die geweld hebben kunnen voorkomen. Vier thema's passeren de revue: de doelgroep en het zorgaanbod (2.1), bestuur, personeel en professionaliteit (2.2), leefklimaat en behandelvisie (2.3) en tot slot toezichthouders en protocollisering (2.4).

2.1. Doelgroep en zorgaanbod

Het Doorgangshuis Hoenderloo was ooit opgericht om 'verwaarloosde kinderen' weer op het rechte pad te brengen. Hun heropvoeding vond plaats op een locatie zonder externe prikkels. Discipline, tucht en arbeidstherapie gingen hand in hand. Mede onder invloed van de kindervetten ontwikkelde Hoenderloo zich in de eerste decennia van de twintigste eeuw tot een vakinternaat. De jongens kregen een opleiding in uiteenlopende ambachten: kleermaker, zetter, schilder, boerenarbeider, smid, tuinman. Als ze uit Hoenderloo ontslagen werden, konden ze zich 'normaal' gedragen en hadden ze tevens een diploma op zak waarmee ze in de samenleving op eigen benen konden staan. Hoenderloo stond tot in de jaren negentig van de twintigste eeuw in subsidiabele zin te boek als een orthopedagogisch en orthodidactisch vakinternaat met een landelijke functie.⁷⁵ De provincie heeft weinig belang bij Hoenderloo, noteerde de directeur in 1983, want 90 procent van onze pupillen komt van buiten Gelderland.⁷⁶

In 1983 was de doelgroep van Hoenderloo inmiddels enigszins veranderd. Het bestuur constateerde in 1948 dat de jongens meer zorg vroegen dan voor de oorlog, en dat het personeel daar nog onvoldoende ervaring voor bezat.⁷⁷ Er kwamen steeds meer voogdijpupillen naar Hoenderloo aangezien hun zaken waar mogelijk civielrechtelijk werden afgedaan.⁷⁸ Aan het begin van de jaren vijftig werd duidelijk dat Hoenderloo zich zou richten op 'de zeer moeilijk opvoedbaren'. Er was veel vraag naar plaatsing van deze groep en Hoenderloo wilde zich voor justitie onmisbaar maken. De keuze voor deze doelgroep stond mede in het kader van de trend naar differentiatie in de jeugdzorg als geheel.⁷⁹ In 1954 werd er op gewezen dat er steeds meer door de kinderrechter geplaatste pupillen naar Hoenderloo kwamen. Ook kwamen er meer 'officierskinderen', dat wil zeggen via de officier van justitie geplaatste kinderen. Het probleem van deze plaatsingen was dat de verpleging vaak vroegtijdig werd beëindigd, terwijl Hoenderloo ingericht was op langere opname.⁸⁰

Een andere consequentie van de veranderde populatie werd in 1956 door de voorzitter van het bestuur benoemd. Voor de oorlog waren er zo'n 150 regerings- en 50 voogdijpupillen waarover niet hoefde te worden gerapporteerd. Die aantallen waren teruggelopen naar 40 en 25. Daarbovenop waren er inmiddels 100 kinderrechterpupillen waarover geregeld moest worden gerapporteerd. Ook diende er contact onderhouden te worden met kinderrechter en gezinsvoogd, onder andere over de verblijfsduur. Dat betekende verzwaring van het werk. Hoenderloo hanteerde voortaan als richtlijn dat 'de zeer moeilijk opvoedbaren die niet debiel zijn' tot haar doelgroep behoorden. Volgens de voorzitter – nog steeds in 1956 – viel het te verwachten dat er in de komende jaren vele van dergelijke jongens een beroep op de jeugdzorg zouden doen. De zogenaamde soldatenkinderen (in de oorlog buitenechtelijk door Duitsers verwekt) en de Indonesische kinderen met Nederlandse nationaliteit zouden spoedig in de puberteit komen.⁸¹ "Men dient zich te realiseren", heette het in 1957, "dat Hoenderloo ongemerkt van een bevolking van normale lastige jongens gekomen is tot

⁷⁵ Zie de omschrijving in Hilhorst 1991, 7. Vgl. CODA, NB 23 november 1985 (status landelijk vakinternaat behouden in kader bezuinigingen).

⁷⁶ CODA, NB 8 september 1983.

⁷⁷ CODA, NB 24 september 1948.

⁷⁸ CODA, NB 7 december 1948.

⁷⁹ CODA, NB 5 oktober 1951, 13 mei 1952.

⁸⁰ CODA, NB 5 februari 1954.

⁸¹ CODA, NB 23 juni 1956.

een bevolking van gestoorde jongens.”⁸² Op de school werd die populatieverandering ook gemerkt: er kwamen meer neurotisch gestoorde jongens waarop het onderwijssysteem aangepast moest worden.⁸³

In 1966 en 1969 werd het opnamebeleid nog eens bevestigd: geen debielen en partieel zwak begaafde jongens, want die kunnen hier geen opleiding volgen. Het accent was toen inmiddels nog sterker verschoven naar door de kinderrechter toegewezen pupillen. Met vrijwillige plaatsingen was men terughoudend geworden aangezien ouders zonder toestemming van de instelling hun kinderen weer konden weghalen.⁸⁴ In toenemende mate leidde dit ook tot opname van pupillen in de leeftijd van het voortgezet onderwijs; in de jaren zeventig ontstond er daarom steeds meer moeite om pupillen voor de lagere school te krijgen.⁸⁵ De doorlooptijd werd ook steeds korter. Terwijl voor de oorlog pupillen soms jaren achtereen in de instelling verbleven, ging dat in de jaren tachtig regelmatig naar een opname geteld in maanden. Dat maakte het moeilijker de bezettingsgraad op peil te houden. Van de 160-180 jongens in de jaren tachtig gingen er op jaarbasis 50 tot 60 weg. Door de keuze voor een populatie met een zwaardere problematiek bleef de bezettingsgraad echter op peil omdat, zo heette het in 1986, kleinere tehuisen deze gevallen niet opnamen en er in de pleegzorg geen plaats voor hen is.⁸⁶

In 1970 waren er tien “kleurlingen” op Hoenderloo, grotendeels Zuid-Molukse jongens. De directeur stond gereserveerd tegenover uitbreiding van dit aantal, “niet als een soort rassendiscriminatie, maar ter voorkoming van ongelukken en opstandjes”.⁸⁷ Toch zou dat aantal snel groeien. In 1980 was ongeveer 20 procent van buitenlandse, voornamelijk Turkse en Marokkaanse komaf. De directie stelde een grens van maximaal 30 procent buitenlanders per groep. Onder deze buitenlandse jongeren werd “een grotere agressie” geconstateerd, alsmede een groter percentage drugsgebruikers. In de jaren tachtig kwam drugsgebruik in het algemeen sterker in de belangstelling te staan; medewerkers kregen voorlichting en training over de omgang met gebruikers. In 1982 werd van het Ministerie van Justitie 750.000 gulden subsidie ontvangen ten behoeve van de opname van kinderen uit culturele minderheidsgroepen. Dat gaf medewerkers de mogelijkheid om zich in de achtergronden van deze populatie te verdiepen; enkele groepsleiders volgden een cursus Arabisch.⁸⁸ Voor het dagelijks leven van de groepsleider had de komst van wat “cumi-jongeren” werden genoemd, ook wel enige betekenis. Zo werd er in het pedagogisch journaal melding gemaakt van “nachtwerk” voor jongens die aan de Ramadan deelnamen.⁸⁹ In 1990 werd door Hoenderloo een opgave aan de inspectie verschaft van de etnische minderheden die in huis waren. Er waren op 1 januari 1990 54 justitieel geplaatste pupillen tegenover 85 niet-justitieel geplaatsten. Het lijstje etnische minderheden zag er voor dat jaar als volgt uit:

⁸² CODA, NB 7 november 1957.

⁸³ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 19 oktober 1965.

⁸⁴ CODA, NB 22 oktober 1966, 20 maart 1969.

⁸⁵ CODA, NB 17 januari 1977, 25 november 1978.

⁸⁶ CODA, NB 23 september 1980, 14 april 1981, 20 februari 1986.

⁸⁷ CODA, NB 25 september 1970.

⁸⁸ CODA, NB 5 april 1979, 7 februari 1980, 10 juni 1981, 29 september 1981, 13 mei 1982, 8 februari 1983, 15 mei 1984, 21 mei 1985 (stabilisering aantal cumi-jongeren tussen 30-35 procent), 17 juni 1987.

⁸⁹ CODA, inv.nr. 418, hoofdleidersoverleg 8 juli 1981. Medio de jaren zeventig waren er enkele jongeren van Zuid-Molukse herkomst die zonder toestemming politieke manifestaties bezochten. Zie CODA, inv.nr. 345A, pedagogisch journaal 3 september 1974; inv.nr. 345B, pedagogisch journaal 8 december en 11 december 1975.

Tabel 3. Etnische minderheden op 1 januari 1990

Land van herkomst	
Suriname	18
Nederlandse Antillen	1
Marokko	13
Turkije	2
Joegoslavië	2
Italië	1
Spanje	2
Kaapverdië	2
Colombia	2
Korea	1
Syrië	1
Venezuela	1

Dit betekent dat 46 pupillen, dat wil zeggen 33 procent van de populatie, tot etnische minderheden behoorde.⁹⁰ In de jaren zeventig en tachtig lag dat percentage veel hoger. Hoenderloo had een voortrekkersrol gespeeld, die eind jaren tachtig "genormaliseerd" werd door opname in andere internaten.⁹¹ In 1987 werd een percentage van 50 procent genoemd. Toen werd nogmaals toenemende gedragsproblematiek gesignaleerd onder de pupillen die leidde tot een toename van kleine criminaliteit en drugsgebruik. Het "moeilijker worden" van de jongens en de "verharding" van de categorie pupillen werd toegeschreven aan het feit dat kleinere internaten deze populatie niet opnamen, dat de drempel om residentieel te plaatsen hoger was geworden en dat de pleegzorg hier geen ruimte bood of kon bieden.⁹²

In 1984 werden de eerste meisjes opgenomen, drie in getal. Als streefgetal werd toen 12 tot 20 genoemd. Deze populatie-uitbreiding leidde tot een verandering van de tenaamstelling van de Stichting Jongenshuis Hoenderloo (de officiële naam sinds 1962) tot Stichting Jongerenhuis Hoenderloo.⁹³ De komst van de meisjes stond in het kader van de uitbreiding en verdere differentiatie van het zorgaanbod van het Jongerenhuis Hoenderloo. In 1982 ging het eerste gezinshuis van start. Het ging om kamerbewoning met zeer intensieve begeleiding van vijf jongens. In het kamertrainingscentrum waren acht plaatsen. Dit was zorgaanbod voor jongens die niet in een groep konden leven. In 1984 waren er drie gezinsgroepen, twee gezinshuizen en een woongroep. Ook meisjes waren in deze gezinsgroepen welkom. In 1986 werd als streven uitgesproken om te komen tot een evenredige verdeling van traditionele leefgroepen en bijzondere woonvormen zoals gezinsgroepen en gezinshuizen.⁹⁴

Hoenderloo bepaalde niet op eigen houtje het zorgaanbod maar maakte deel uit van verschillende overlegorganen waar afstemming plaatsvond. Al voor de oorlog was Hoenderloo lid van de Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Philantropische Inrichtingen, een koepel van particuliere protestants-christelijke instellingen op het terrein van de kinderbescherming. In 1948 werd de naam gewijzigd in Centraal Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk; in 1975 werd ze opgeheven. In de vroege jaren vijftig was er contact met de stichting Zoekt het Verloren in Rotterdam en met het vakinternaat Valkenheide te Maarsbergen. Later was er intensief contact met Nederlandsch Mettray. Hoenderloo, Valkenheide en Mettray overwogen een gezamenlijk observatiehuis te starten. De observatieafdelingen van Hoenderloo en Valkenheide waren namelijk niet wettelijk erkend. Aan het einde van de jaren vijftig was er sprake van een kortstondig gezamenlijk optrekken onder de noemer HVHH: Hoenderloo, Valkenheide, Harreveld en Heer. Zo probeerde men de subsidievoorwaarden te verbeteren. Het contact met de laatste twee H's (die katholiek waren) was vluchtig en ging snel weer over. Met Valkenheide bestonden goede contacten, maar verdere samenwerking werd toch niet in gang gezet. Plaatsende instanties zien Valkenheide

⁹⁰ CODA, inv.nr. 111, opgave inspectie jeugdhulpverlening 1 januari 1990.

⁹¹ CODA, NB 5 november 1988.

⁹² CODA, NB 20 februari 1986, 7 november 1987; inv.nr. 4, J.R. Nieuwerkerke aan Raad van Commissarissen, augustus 1987.

⁹³ CODA, NB 15 mei en 12 september 1984.

⁹⁴ CODA, NB 9 februari 1982, 8 februari 1983, 12 september 1984, 19 juni 1986.

als "een inrichting voor jongens waar niets mede te bereiken is", Hoenderloo krijgt "die jongens toegewezen waar wel iets mede te beginnen is", zo luidde de opinie van het bestuur. Om dat verschil te benadrukken, besloot men niet verder te gaan met de samenwerking. In 1965 sloot Hoenderloo zich bij de Stichting Hemava aan. Die stuurde kinderen langs de deur voor een jaarlijkse collecte voor de Heldringstichtingen, de Martha Stichting en Valkenheide. In 1965 werd de naam veranderd in Zespeka: voortaan werd er gecollecteerd voor zes protestants-christelijke kinderbeschermingsinstellingen: naast de drie van Hemava ook Hoenderloo, Nederlandsch Mettray en Neerbosch. In Zespekaverband werd ook over andere zaken gesproken en de agenda's richting justitie op elkaar afgestemd.⁹⁵

Vanaf de jaren tachtig breidde het zorgaanbod zich uit en vond een verdere differentiatie plaats. In 1981 werd Stichting De Leeuwerik uit Rotterdam overgenomen. Het betrof een kamertrainingscentrum met twaalf bedden voor jongens die vanuit Hoenderloo terug naar de Randstad wilden. In verband met bezuinigingen werd de nevenvestiging medio 1988 gesloten.⁹⁶ In 1989 werd een personele unie aangegaan met internaat 't Wezeveld in Twello.⁹⁷ Deze locatie werd in 2007 gesloten. De personele unie leidde ertoe dat de naam veranderde in De Hoenderloo Groep (1995) en het zorgaanbod zich verder differentieerde. In 1999 opende de Glen Mills School in Wezep de deuren voor 125 jongeren. In datzelfde jaar ging het project Intermezzo van start, dat tijdelijke opvang van jongeren in Frankrijk, Duitsland, Spanje en Zweden beoogde. In 2005 startte het Valor-project "voor meiden die slachtoffer zijn van loverboys". In 2006 werd de Kop van Deelen aangekocht, een voormalig militair terrein van 27 hectare. De Hoenderloo Groep bracht in Deelen voornamelijk de tak gesloten jeugdzorg onder. Op 1 januari 2008 werd de instelling aangewezen als gesloten jeugdzorginstelling vallend onder de Wet op de Jeugdzorg. Tevens kreeg ze de GGZ-erkenning met de status 'instelling voor ambulante GGZ'.

Intussen werd in 2009 de naam van de Glen Mills School – in navolging van de gewijzigde methodiek – veranderd in De Sprint. Een jaar later sloot de school de deuren. In 2011 fuseerde De Hoenderloo Groep met Pluryn; ze bleef evenwel onder eigen naam voortbestaan. In datzelfde jaar ging de GGZ-afdeling van start. In 2016 opende de Plurynlocatie De Beele twee groepen op Kop van Deelen in verband met de groeiende vraag naar behandelplaatsen in gesloten setting voor jongeren met LVB.⁹⁸ Zoals aangegeven, is deze rapportage alleen gericht op de open jeugdzorg die voornamelijk op het 'oude Hoenderloo' wordt aangeboden, terwijl de gesloten jeugdzorg en JeugdzorgPlus zich hoofdzakelijk op de Kop van Deelen bevinden.

2.2. Bestuur, personeel, professionaliteit

Hoenderloo werd decennialang bestuurd door een protestantse bovenklasse die gedreven werd door filantropische motieven. Dat sloot deskundigheid echter niet uit, want al voor de Tweede Wereldoorlog werden er bestuursleden benoemd met expertise op het gebied van de kinderbescherming. De voorzittersfunctie werd van 1918 tot 1962 bekleed door een jurist die als autoriteit bekend stond op het terrein van het kinderrecht en die ook de functie van kinderrechter vervulde of had vervuld. Van 1918 tot 1946 was dat mr. H. de Bie uit Rotterdam, en vervolgens tot 1962 mr. M.B. van de Werk uit Utrecht. Zij hebben ongetwijfeld ook een rol gespeeld bij de plaatsing van pupillen op Hoenderloo, maar in de archieven is daarover niets terug te vinden. Het bestuur deed zijn werk vaak van een afstand, en kwam bijeen in Amsterdam of Utrecht. Er was een oude gewoonte om de jaarvergadering van bestuur en commissarissen in Hoenderloo te beleggen "ten tijde dat de druiven op de Stichting rijp zijn".⁹⁹ In 1979 werd besloten om in de winter in Utrecht en in de zomer in Hoenderloo te vergaderen.¹⁰⁰ Eind jaren tachtig vergaderde het bestuur vrijwel uitsluitend nog in Hoenderloo. In diezelfde periode verdween de concrete informatie over het

⁹⁵ CODA, NB 24 november 1952, 18 januari en 22 april 1955, 27 oktober en 9 december 1955, 15 januari 1957, 11 februari 1964, 28 mei 1968.

⁹⁶ CODA, NB 24 april 1980, 20 februari 1981, 15 september 1987, 8 september 1988.

⁹⁷ CODA, NB 5 januari 1989.

⁹⁸ Zie voor deze ontwikkelingen ook www.hoenderloo-groep.nl/over-ons/historie

⁹⁹ CODA, NB 28 mei 1957.

¹⁰⁰ CODA, NB 5 februari 1979.

dagelijkse werk op de instelling meer en meer uit de bestuursnotulen.¹⁰¹ Hoewel het bestuur nu op locatie vergaderde, nam de afstand tussen het bestuur en het jongenshuis toe; het bestuur hield zich alleen nog bezig met de hoofdlijnen van het beleid. In de jaren negentig kwam met de invoering van het nieuwe bestuursmodel Raad van Bestuur en Raad van Toezicht de verantwoordelijkheid voor het overgrote deel te berusten bij wat vroeger de directie werd genoemd.

De Raad van Commissarissen kwam eenmaal per jaar bijeen. Bij belangrijke beslissingen werd haar oordeel gevraagd, zoals bij de benoeming van een nieuwe directeur.¹⁰² In 1969 werd de wens uitgesproken dat nieuwe commissarissen dichter bij de in Hoenderloo spelende problematiek staan. In 1983 werden ze gevraagd om zich in te zetten voor fondswerving.¹⁰³ Nieuwe bestuursleden werden gewoonlijk geworven uit de brede kring van de Raad van Commissarissen, die tot in de jaren zeventig uit wel dertig personen kon bestaan. Daarbij werd vaak gekeken naar deskundigheid waar het jongenshuis profijt van kon hebben. Zo werden er in 1949 "enkele dames" in het bestuur benoemd die gevraagd werden toezicht op de huishouding uit te oefenen.¹⁰⁴ Ir. C. Beets nam het dossier technische school onder zijn hoede, de medicus Burkens bekeek de voedselsituatie, en er was ook altijd wel een financiële deskundige beschikbaar. De algemene indruk die de bestuursnotulen oproepen is die van een bestuur dat voor zijn taak berekend was, dat kennis van zaken had en dat daarom weloverwogen beslissingen kon nemen over de richting die het jongenshuis zou moeten kiezen. Als het moest, nam het bestuur ook stelling tegenover de directeur. Die had in 1962 bijvoorbeeld stekelen laten vallen en toonde "een teleurstellend gebrek aan voortvarendheid".¹⁰⁵ Toen de directeur in 1970 klaagde dat hij door het bestuur onvoldoende serieus werd genomen, kreeg hij een brief van de voorzitter die hem er op wees dat hij een uitvoerende functie bekleedde en dat bij het bestuur de eindverantwoordelijkheid berustte. "Waar U zelf nu meent dat U zich gefrustreerd moet voelen, menen wij dat het hoog tijd wordt dat U zelf Uw persoon onder de loupe neemt."¹⁰⁶ Nu was die voortvarendheid van het bestuur ook wel nodig, want met enkele directeuren is het niet goed afgelopen.

De directeur die Hoenderloo door de oorlog had gesleept, A. Iemhoff, ging in 1946 met pensioen. Hij werd opgevolgd door C.G. van Binsbergen, die directeur van de school op Neerbosch was geweest. In 1950 liep het fout. Van Binsbergen gaf niet "de geestelijke leiding" zoals het bestuur dat graag zag. Ook het bewerkstelligen van "teamspirit" hoorde niet tot zijn capaciteiten. In april bood hij zijn ontslag aan. Hij meende het werk niet aan te kunnen. Volgens het bestuur waren er door fouten van de directeur goede werkrachten vertrokken. Iemhoff nam tijdelijk zijn plek weer in, wat het personeel een gevoel van vertrouwen gaf. In 1951 werd mr. G. Wessel tot directeur benoemd.¹⁰⁷ Hij was adjunct-directeur van de Rekkense inrichtingen geweest en had een korte periode in de directie van een grote uitgeverij geparticipeerd. In 1956 was er sprake van een stoeve samenwerking tussen de directeur en de staf. Om aan die situatie een einde te maken werd in 1958 een organisatieadvies gevraagd van mr. H. Luijk die constateerde dat de directeur veel meer moest delegeren om zich met zijn kerntaken bezig te kunnen houden. In 1961 volgde een nieuw onderzoek naar de spanningen tussen directie en personeel, ditmaal door prof. J. Koekebakker van het Instituut voor Preventieve Geneeskunde van de Universiteit Leiden (de man van het bekende rapport-Koekebakker uit 1959). Een van de redenen voor het onderzoek was dat de directeur weinig gezag had; hij ontpopte zich vooral als "bouwpastoor" en verscheen weinig op vergaderingen met verwante instellingen waardoor we in de achterhoede dreigen te raken, aldus het bestuur. De problemen bleven in 1962 voortduren.¹⁰⁸

In november van dat jaar verscheen het rapport van Koekebakker. De conclusie luidde: iedereen doet maar wat, en er zijn intern geen oplossingen voorhanden om de werkrelaties gezonder te maken. Directie en staf schuiven de verantwoordelijkheid voor het opstellen van beleid door naar

¹⁰¹ Zie bijvoorbeeld NB 20 augustus 1985: "Mevrouw Dijkstra ('vanavond veel geleerd over financiën') zou een volgende vergadering graag weer eens wat meer over pedagogische zaken willen horen. Dit wordt door de heer Balkestein onderschreven." De wens van mevrouw Dijkstra, onderschreven door voorzitter Balkestein, is niet in vervulling gegaan.

¹⁰² CODA, NB 13 mei 1964.

¹⁰³ CODA, NB 13 mei 1964, 12 juni 1969, 1 juni 1983.

¹⁰⁴ CODA, NB 18 juni 1949.

¹⁰⁵ CODA, NB 8 november 1962.

¹⁰⁶ CODA, inv.nr. 47, C. Dufour aan C. Oranje, 7 november 1970.

¹⁰⁷ CODA, NB 6 augustus 1945, 4 februari, 4 april, 6 juni, 28 juni 1950, 12 januari 1951.

¹⁰⁸ CODA, NB 10 april 1956, 16 november 1961, 8 november 1962.

het bestuur, maar dat is daar niet voor bedoeld. Tegelijkertijd constateerde Koekebakker ook dat in Hoenderloo het idealisme voor het werk nog steeds aanwezig was. Om de situatie te verbeteren, legde voorzitter Van de Werk zijn functie neer. De directeur moest weg. Het rapport had duidelijk gemaakt dat hij de veroorzaker was van de gezagscrisis. Mr. G. Wessel legde zijn directeursfunctie neer maar bleef wel bij de organisatie in dienst als gedelegeerde voor de nieuwbouw. In zijn plaats kwam in 1964 A. van Leeuwen, hoofd maatschappelijk werk van de protestants-christelijke reclasseringsvereniging te Den Haag. Precies een jaar na zijn aantreden, in februari 1965, openbaarden zich met de derde opeenvolgende directeur gelijksoortige problemen. De communicatie naar het personeel was onduidelijk, de genomen besluiten waren onhelder en de staf joeg hij tegen zich in het harnas.

Vervolgens werd voor de derde keer een organisatieadvies besteld, ditmaal bij Raadgevend Bureau Ir. B.W. Berenschot N.V. te Hengelo. Berenschot concludeerde dat de directeur een eenzame figuur is, die meer moet samenwerken en moet zorgen dat er kortere lijnen komen naar de medewerkers en naar het bestuur. Het sterk toegenomen verloop van personeel werd aan het functioneren van de directeur toegeschreven. De aanstelling van een adjunct-directie werd sterk aanbevolen. In april 1966 besloot het bestuur Van Leeuwen te ontslaan. In juli werd een tijdelijk directorium aangesteld in de vorm van een driemanschap dat al werkzaam was bij de stichting. In 1967 werd een van de drie, C. Oranje, tot directeur benoemd. Hij was op dat moment directeur van de lagere technische school van het Jongenshuis.¹⁰⁹ Oranje bleef aan tot 1977 en werd opgevolgd door J.R. Nieuwerkerke die precies drie decennia het roer in handen hield, van 1977 tot 2007. Volgens het rapport van Berenschot beschikte Hoenderloo in 1966 over een eenhoofdige directie en een reeks stafleden: een psychiater voor één dag per week, twee psychologen (samen 1,5 fte), een arts, een predikant, twee schoolhoofden, twee pedagogische hoofdleiders (voor de school- en voor de werkjongens), één maatschappelijk werker en een administrateur. Overigens waren er voor 1966 al wel adjunct-directeuren in functie geweest; in 1946 was er bijvoorbeeld al sprake van.¹¹⁰ In 1970 was er een duo, een pedagogisch en een economisch adjunct-directeur.

De psychiater had in Hoenderloo al vroeg zijn intrede gedaan, namelijk in 1906 in de persoon van dr. Abbink Spaink.¹¹¹ In 1919 werd hij opgevolgd door dr. P. Bierens de Haan. De psychiater werd ingezet voor de opleiding van het personeel, zowel van groepsleiders als van technisch personeel.¹¹² Hoe dat er aan toeging weten we alleen voor de jaren dertig. "Hij vertelde ons zeer geleerde dingen die *niets* met de praktijk te maken hadden", herinnerde groepsleider Gerard Veldhuis zich. "Verder was hij een buitensporig voorstander van het geven van medicijnen, bijvoorbeeld Luminal bij hyperactiviteit." Veldhuis ging liever op zijn eigen intuïtie af.¹¹³ De psychiater stelde ook "rapporten van de jongens" op. Hij gaf daarbij voorrang aan de behandeling van nieuwe pupillen.¹¹⁴ Kort na de oorlog werd de medicus N. Beets benoemd tot hoofd van de observatieafdeling Kampheuveld. Hij was dus ook een relatief goed opgeleide professional en ging in 1948 cursussen geven voor – in de termen van die dagen – de bazen en het opvoedend personeel.¹¹⁵

In 1951 werd in het bestuur de noodzaak uitgesproken om naast de psychiater professionals als een psycholoog en een jeugdleider te benoemen. Anders, zo heette het, blijven we achter bij de moderne eisen en krijgen we geen jongens meer.¹¹⁶ "Hoenderloo heeft te weinig aandacht besteed aan het psycho-therapeutisch element."¹¹⁷ In 1952 werd een parttime "psychologisch-pedagogisch adviseuse" benoemd. In 1956 kwam ze in vaste dienst voor een volledige weektaak. Hoewel ze ervaring had opgedaan in een tehuis in Groningen, vond ze in Hoenderloo niet direct haar draai. "Haar denkwijze gaat onder in de theorie en zij heeft moeite om haar plaats te bepalen", noteerde

¹⁰⁹ CODA, NB 27 november 1962 (met bijgevoegde nota n.a.v. rapport 'Leiden'), 29 november 1962, 11 februari 1964, 25 februari, 29 juni, 8 november 1965, 21 april, 16 mei, 6 juli, 22 december 1966. Het rapport van Berenschot in inv.nr. 496, rapporten met betrekking tot het functioneren van directeur, organisatie en bestuur.

¹¹⁰ CODA, NB 28 augustus 1946.

¹¹¹ Heldring en Van Wijhe 1910, 4. Vgl. CODA, NB 23 oktober 1941, 22 januari 1942, 14 maart 1951, 22 april 1955.

¹¹² CODA, NB 29 juni en 12 oktober 1946.

¹¹³ Wolters-Groeneveld 2000, 71.

¹¹⁴ CODA, NB 11 december 1951 en 19 februari 1952.

¹¹⁵ CODA, NB 7 december 1948.

¹¹⁶ CODA, NB 12 juni 1951.

¹¹⁷ CODA, NB 5 oktober 1951.

de secretaris in de bestuursnotulen van 10 april 1956. De geestesgesteldheid van de jongens werd door haar soms te rooskleurig ingeschat.¹¹⁸ In 1969 werd de formatie op kosten en met toestemming van het Ministerie van Justitie uitgebreid tot twee fulltime psychologen.¹¹⁹ In 1977 was er sprake van de benoeming van een orthopedagoog.¹²⁰

In 1959 werd het ontbreken van een maatschappelijk werker als omissie aangewezen. De geestelijk verzorger – benoemd in 1957 – onderhield in zijn hoedanigheid van 'sociaal ambtenaar' contacten met gezinnen en ook de 'inspecteur buitenverpleegden' nam die taak op zich (de buitenverpleegden waren pupillen die vanuit Hoenderloo in een kostgezin werden ondergebracht waar ze hun leertraject afrondden, een fenomeen dat na de oorlog sterk in omvang af zou nemen). In 1961 werd gewezen op het lage aantal jongens in Hoenderloo (159), dat mede veroorzaakt werd doordat er geen maatschappelijk werker was voor het contact met ouders, voogden en plaatsende instanties. Hoewel er niet voor opgeleid en "te ouderwets gericht", werd in 1964 de zojuist genoemde inspecteur buitenverpleegden tot maatschappelijk werker benoemd, in afwachting van een opgeleide professional.¹²¹ De benoeming van al deze personen laat zien dat er zoiets als professionalisering aan de gang was.

Dat gold ook voor de groepsleiders en voor het andere personeel die naast hun baan diploma's haalden en zich aldus verder bekwaamden voor hun werk. Ook werden er lezingen over uiteenlopende onderwerpen georganiseerd waar allerhande experts hun licht lieten schijnen over pedagogiek, seksuele voorlichting, drugs, aids en culturele minderheden. Dergelijke cursussen vonden overigens ook al vóór de oorlog plaats, waar dan onder anderen de Utrechtse hoogleraar pedagogiek J.H. Gunning Wzn. lezingen hield.¹²² In 1948 werd uitgesproken dat het personeel nog onvoldoende ervaring bezit in de omgang met de jongens. In 1953 werd er in het bestuur aandacht gevraagd voor de opleiding en scholing van het personeel. Op Hoenderloo ontbrak – zoals in de hele kinderbescherming – het verband tussen "kop en legertros". Bovendien solliciteerden velen elders waar ze een beter salaris konden krijgen. Zo volgde een medewerker in 1953 de cursus Kinderbescherming B op de School voor Maatschappelijk Werk in Amsterdam. Als hij zijn diploma had behaald zou hij aangesteld worden als pedagogisch assistent van de directie. De cursus Kinderbescherming A werd in mei van dat jaar door acht personeelsleden met succes afgerond.¹²³ De A-cursus werd vanaf 1965 intern verzorgd en duurde twee jaar; er namen elk jaar zo'n 8 tot 10 cursisten aan deel. Van hoofdleiders werd een hoger diploma verwacht, maar dat moesten ze dan halen als ze al binnen waren, want met de gewenste diploma's waren ze niet te krijgen. Begin 1970 slaagden drie van de vier hoofdleiders op een Sociale Academie voor het diploma van de Urgentieopleiding: tweemaal Inrichtingswerk te Driebergen, eenmaal Maatschappelijk Werk in Eindhoven. Groepsleiders die Kinderbescherming B afrondden, kwamen in aanmerking voor de functie van groepshoofd.¹²⁴

Er werd dus gewerkt aan de professionalisering van het personeel. Sollicitanten werden soms aan een psychologisch onderzoek onderworpen om hun geschiktheid te bepalen, of, in de jaren tachtig, op gesprek gestuurd bij de bedrijfspsycholoog.¹²⁵ Eind jaren zeventig werden er functieomschrijvingen opgesteld voor de diverse functies, en een handboek samengesteld met informatie voor nieuwe personeelsleden over hun rechten en plichten en de huisregels van Hoenderloo.¹²⁶ In de jaren vijftig, zestig en zeventig was gekwalificeerd personeel echter moeilijk te vinden, al helemaal voor meer specialistische functies als maatschappelijk werker. Zo werd in 1965 een groepsleider aangenomen die in bezit was van een LTS-diploma en drie jaar bij Philips in Drachten had gewerkt. Herhaalde malen werd de klacht geuit dat er geen goede sollicitanten

¹¹⁸ CODA, NB 10 april 1956.

¹¹⁹ CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie 23 oktober 1969; NB 20 maart 1969.

¹²⁰ CODA, NB 17 januari 1977.

¹²¹ CODA, NB 30 mei 1959, 21 september 1961, 11 februari 1964

¹²² CODA, NB 12 januari 1951.

¹²³ CODA, NB 24 september 1948, 26 maart, 6 mei 1953. Het zal ook deze cursus geweest zijn die in 1950 door 10 van de 11 kandidaten met een diploma werd afgerond, NB 6 juni 1950.

¹²⁴ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 21 september, 12 oktober 1965, 7 augustus 1967; inv.nr. 47, weekbrief directie 11 maart 1970.

¹²⁵ CODA, NB 25 mei 1950, 13 mei 1982.

¹²⁶ CODA, NB 6 maart 1978, 6 september 1979.

reageerden op vacatures voor groepsleider.¹²⁷ Daar kwam bij dat het verloop van de aanwezige groepsleiding nogal groot was, zoals blijkt uit een door de directeur gepresenteerd staatje in 1966:¹²⁸

Tabel 4. Personeelsverloop in 1965

Jaar	nieuw in dienst	nog in dienst 1965	uit dienst
1958	7	1	6
1959	1	0	2
1960	4	0	5
1961	10	2	5
1962	18	3	10
1963	11	5	10
1964	17	6	15
1965	17	14	15

Volgens de toenmalige directeur was het grote verloop een fenomeen dat zich in de gehele sector voordeed, maar het al genoemde rapport van Berenschot bracht het verloop van groepsleiders in de periode 1959-1965, dat toegenomen was van 20 tot 50 procent, in verband met de problemen rond het directeurschap. Tot begin jaren tachtig treffen we observaties aan die reppen van een relatief groot verloop annex de klacht dat het moeilijk is groepsleiders met ervaring te vinden. In 1975 werd ondanks het nijpende tekort aan gekwalificeerd personeel besloten bij het werven van belangrijke stafleden *niet* het principe “beter een half ei dan een lege dop” te hanteren.¹²⁹

Het personeel heeft “een zuinig bestaan”, werd eind jaren veertig geconstateerd. De salarissen moesten omhoog, maar er was geen geld. In de jaren vijftig stond Hoenderloo er financieel niet goed voor. Omdat de algemene subsidie verviel en vervangen werd door verplegingssubsidie (per pupil per dag), moest de wijze waarop het geld werd uitgegeven aangepast worden. Toen daar eenmaal een weg in was gevonden, werd er over financiën niet veel meer gesproken.¹³⁰ Vanaf 1973 mocht het personeel met het bestuur meepraten in de ondernemingsraad.

2.3. Leefklimaat en behandelvisie

Het bestuur voelde zich betrokken op het personeel. “Het is bij de vele moeilijkheden, die zich bij de omgang met half gestoorde knapen voor hoog en laag personeel voordoen, een voor het bestuur ondragelijke gedachte, dat wij roofbouw plegen op de medewerkers.” Daarom werden er in 1959 plannen gelanceerd om een externe vertrouwenspersoon te benoemen die geestelijke steun kon bieden.¹³¹ Het leefklimaat op de instelling ging het bestuur dus ter harte, in elk geval voor zover het de medewerkers betrof. Hoe dat leefklimaat er precies uit heeft gezien, is op basis van schriftelijke bronnen niet zo eenvoudig te reconstrueren. Ideaal en praktijk lopen in die bronnen soms door elkaar heen, en daarom behandelen we in deze paragraaf zowel het leefklimaat als de behandelvisie of ‘pedagogiek’ van Hoenderloo.

Oud-directeur Iemhoff blikte in 1956 in een brief aan de voorzitter terug op het verleden van de instelling en prees daarbij zijn voorganger M. van Wijhe, in functie van 1902 tot 1921, die “zyn tyd toch vooruit geweest” is. Hij benoemde al in 1906 een psychiater, bevorderde contacten tussen jongens en ouders en liet de pupillen eenmaal per jaar naar huis gaan, hoewel dat door het ministerie verboden was. “Hy stond het vryheidssysteem in de opvoeding voor. ‘k Weet wel dat destyds de voetboeien werden gebruikt, dat de isoleergelegenheden stevig waren bezet enz., maar het systeem moest door van Wyhe in onvaste handen worden gelegd en zoo groeiden er naar zyn eigen woorden

¹²⁷ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 28 september, 30 november 1965, 5 januari, 2 februari 1966; NB 5 februari 1954, 7 november 1957, 23 juni 1958.

¹²⁸ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 2 februari 1966.

¹²⁹ CODA, NB 1 september 1975, 9 februari 1982.

¹³⁰ CODA, NB 24 september 1948, 5 maart, 14 november 1949, 14 maart, 2 juli 1951, 11 februari 1958.

¹³¹ CODA, NB 4 februari 1959.

uitwassen aan het werk die hy wist dat er afgesneden moesten worden.”¹³² In 1910 publiceerden Van Wijhe en de toenmalige voorzitter J.L. Heldring hun visie op de verpleging binnen Hoenderloo. Volgens Heldring diende liefde de drijfkracht maar vrijheid het beginsel en de grondslag van de opvoeding te zijn. Dat viel niet met uitwendige dwangmiddelen, alleen met innerlijke drangredenen te realiseren. Van Wijhe sprak over een “systeem van vrijheid” en een “opvoeding tot zelfstandigheid”. Er wordt hier zelden gestraft, betoogde hij, en disciplinair straffen komt in het geheel niet voor – weglopers werden dus ook niet opgesloten. Straf komt vaak voort uit wraak en is het afkopen van een overtreding. Wij daarentegen willen de jongens laten begrijpen waarom hun gedrag niet goed is, we willen hen tot inzicht brengen. Vergeving is daarvoor een veel beter middel dan straf. Van Wijhe’s visie was hooggestemd, maar gezien de voetboeien waar Iemhoff het over had is het de vraag wat ze in de praktijk waard is geweest. Waar hij in elk geval wel de aanzet toe heeft gegeven is het streven naar een kleinschalig paviljoensysteem. Hij wilde de instelling huiselijker en minder “gestichtsachtig” maken door naar kleine groepen te streven, weliswaar nog onder één dak, en ruimte creëren voor ontspanning.¹³³

In eerdere paragrafen zijn al enkele facetten van het leefklimaat aan de orde geweest – of factoren benoemd die dat klimaat hebben beïnvloed – en het is goed die hier nog eens kort te benoemen. Wat allereerst van betekenis is geweest, is de populatie van het jongenshuis. Na de oorlog richtte men zich in het kader van de differentiatie sterker dan voorheen op de doelgroep van de moeilijk opvoedbare jongens, geplaatst door de kinderrechter. In de jaren zeventig trad er een verandering op in die doelgroep, de directeur noemde het een “verharding”. Nu kwamen vooral de zwaardere gevallen naar Hoenderloo die elders geen plek konden krijgen of die niet in een pleeggezin konden worden geplaatst. De verharding werd volgens de directeur nog eens gestimuleerd door de komst van allochtone jongeren, toenemend drugsgebruik en een intensivering van de kleine criminaliteit. Tot in de jaren tachtig was er met name onder de groepsleiders een tekort aan gekwalificeerd personeel – daarna werd het niet meer gemeld, wat niet wil zeggen dat toen iedereen gekwalificeerd was. Bovendien was er, zoals reeds aangegeven, nogal wat verloop onder de groepsleiders en daarmee de nodige verandering voor de pupillen. School en instelling bevonden zich op hetzelfde terrein; wonen, leren en werken waren nauw op elkaar afgestemd, en het werken gebeurde in veel gevallen ook op de instelling. Dat schiep enerzijds rust, reinheid en regelmaat, anderzijds kon het een zeker isolement in de hand werken. De groei van het zorgaanbod zal ook zijn weerslag op het leefklimaat hebben gehad. Er was sprake van een toename van het aantal zorgplaatsen in de open jeugdzorg tot zo’n 250 in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw. Andere factoren die het leefklimaat hebben beïnvloed, komen hieronder aan bod: de gebouwensituatie, de democratiseringsbeweging van de jaren zeventig, de behandelvisie en de pedagogische uitgangspunten.

Direct na de oorlog werd de wens uitgesproken om de grote gebouwen te vervangen door kleinere paviljoens. Deze transitie naar kleinschaligheid zou veel tijd, geld en energie vergen. In de tweede helft van de jaren vijftig wijdde Mr. Wessel zich geheel aan deze taak en het zou een groot deel van de jaren zestig in beslag nemen voordat de gehele paviljoenopzet was gerealiseerd. Dat het meer personele inzet zou vragen en daarmee een duurdere vorm van hulpverlening werd, had men er graag voor over. In de paviljoens zouden de slaapzalen afgeschaft moeten worden; de jongens zouden zoveel mogelijk eigen kamers krijgen (voor de schooljongens werd ook nog over driepersoonskamers gesproken). Het werken in de kleinschalige paviljoens leverde direct een positief resultaat op, aldus de groepsleiders: “Zij constateren een betere groepsverhouding omdat het massale van 60 jongens is verdwenen.” De jongens kregen nu meer individuele aandacht.¹³⁴ Het eerste paviljoen, De Brem, werd in 1958 geopend, in september 1966 gevolgd door Vollenhoven en Larijs. In 1968 werd toestemming van het ministerie verkregen voor nog eens vijf paviljoens, met per gebouw maximaal vijftien jongens met elk een eigen slaapkamer (Kastanje, Berk, Hazelaar, Spar en Eik). In de jaren zestig werd in de paviljoens soms ook met budgettering gewerkt: leiding en jongens bepaalden in onderling overleg hoe het beschikbare geld besteed zou worden. In 1954 werd het zwembad geopend, in 1968 de sporthal. Doordat het aandeel ‘kleine jongens’ steeds verder terugliep, was in de jaren zeventig een bouwkundige ingreep nodig van De Brem en de Iemhof om

¹³² CODA, inv.nr. 454, A. Iemhoff aan M.B. van de Werk, 26 juli 1956.

¹³³ Heldring en Van Wijhe 1910.

¹³⁴ CODA, NB 21 februari 1947, 14 mei 1948, 26 maart 1953, 16 mei 1962; inv.nr. 49, weekbrief directie 24 nov 1965 en 19 januari 1966.

alle 'grote jongens' van een eigen slaapkamer te voorzien. In 1977 stelde justitie de minimum groepsmaat vast op elf jongens. Dat zou echter geen consequenties voor de staf hebben omdat de subsidie per pupil omhoog ging.¹³⁵ Begin jaren tachtig startte de verdere differentiatie van het zorgaanbod. Naast de paviljoens kwamen er gezinshuizen, gezinsgroepen en een woongroep. De bedoeling was om tot een evenredige verdeling van traditionele leefgroepen en bijzondere woonvormen te komen.¹³⁶

Enkele indicaties van het leefklimaat betreffen de dagelijkse gang van zaken. Cor Grootveld bijvoorbeeld, die in 1956 door de kinderbescherming uit huis werd geplaatst en in 1962 in Hoenderloo verbleef, heeft zich er nooit thuis gevoeld. "Verschrikkelijk, daar in de bossen, als je uit Amsterdam komt." Je was er eenzaam terwijl je nooit alleen was. Maar hij wist desalniettemin twee positieve punten van Hoenderloo te noemen: hij kreeg de mogelijkheid om in Apeldoorn de detailhandelsvakschool te volgen (maar heel enkelen mochten buiten Hoenderloo naar school) én hij mocht er dieren houden. In zijn geval was dat een albino konijn.¹³⁷ Hoenderloo kreeg net als andere instellingen te maken met de democratiseringsbeweging van de jaren zeventig. Ook hier klopte de Belangenvereniging Minderjarigen aan de poort. Het leidde echter niet tot conflicten of moeilijkheden. Welbewust werd het 125-jarig bestaan in 1976 in stilte gevierd om de Belangenvereniging niet de kans te geven de boel in de war te schoppen zoals ze in Rekken en Zetten had gedaan.¹³⁸ In geen van de bekende zwartboeken komt de naam Hoenderloo voor. Het lijkt er dus inderdaad op dat Hoenderloo een relatief mild klimaat kende. Wat de directeur in 1970 beweerde, zou weleens de werkelijkheid kunnen weerspiegelen. We moeten rekening houden met onze jongens, zei hij op de bestuursvergadering; ze volgen niet meer automatisch het voorbeeld van de volwassenen. "Spreker wijst er op, dat Hoenderloo geen uniformen meer kent en ook geen disciplinaire straffen, hetgeen ook niet meer in het huidige tijdsbeeld zou passen." Het kind moet centraal staan en wij moeten het geborgenheid bieden.¹³⁹ Het magazine *Journaal 140*, uitgegeven ter gelegenheid van het evenzoveeljarig bestaan van Hoenderloo, typeert de jaren zeventig als volgt:

Het is de tijd van de 'blauwe boeken', die een tumult in het werkveld veroorzaken. De tijd ook van het 'roze pamflet' en het 'zwartboek'; een kleurrijke tijd. De Belangenvereniging Minderjarigen voert acties. Er wordt druk geredetwist over sommige strafmethoden, zoals isolatie, in jeugdinrichtingen. Ook Hoenderloo wordt genoemd. Daarentegen wordt Hoenderloo in den lande aangemerkt als een instelling met een 'zacht' klimaat. Grote gebouwen verdwijnen, evenzo de ijzeren wetten die met deze gebouwen vervlochten zijn. Niet de groep, maar de jongen dient centraal te staan. De jongen heeft recht op privacy. Daarom krijgt hij een eigen kamer aangeboden en wordt een beroep gedaan op zijn eigen verantwoordelijkheid. "Pupillen zijn ook mensen. Mogen opvoeders je leven zomaar in- en uitlopen, alsof het een hotel is? heb je dan helemaal geen privéleven? Waarom mag je bijv. je eigen post niet openmaken?" zo spreekt de spijkerbroekjongen van het Jongenshuis. Al deze ontwikkelingen hebben hun invloed op het klimaat in Hoenderloo. er komt meer vrijheid en meer inspraak, maar het blijft toch ook: 'U en Meneer' en niet luisteren doet zeer. Want er zijn nu eenmaal regels. De jongens moeten zich aan de groepscode houden. Maken ze moeilijkheden dan volgt er straf: op je kamer of binnen blijven. Bij hoge uitzondering moet iemand naar Kampheuvel, daar zijn enkele kamertjes met stoel, bed en boeken. Zo'n isolatie duurt meestal een paar uur. Wanneer er valt te praten mag hij terug naar zijn eigen kamer. Het aloude systeem is uit den boze. "We geloven in de mogelijkheden en niet in de moeilijkheden van de jongens. Daar gaan we vanuit. We proberen hier een relatie op te bouwen", antwoordt de heer C. Oranje, de directeur van het Jongenshuis.¹⁴⁰

De informatiebrief van de directeur aan het bestuur van november 1968 liet zien door welke factoren het leefklimaat in gunstige zin werd beïnvloed. Er heerst momenteel, zo schrijft de directeur, een rustige sfeer. Dat komt door drie dingen: door bloeiend clubwerk, door stabiliteit in het

¹³⁵ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 5 oktober 1965; NB 6 juli 1966, 28 mei 1968, 19 september 1968, 17 januari 1977, 25 november 1978, 5 februari 1979, 24 april 1980.

¹³⁶ CODA, NB 12 september 1984, 23 november 1985, 19 juni, 21 augustus 1986.

¹³⁷ Wolters-Groeneveld 2000, 81-83.

¹³⁸ CODA, NB 29 november 1975.

¹³⁹ CODA, NB 25 september 1970.

¹⁴⁰ *Journaal 140* 1991, 32.

groepsleidersbestand en door weinig plaatsingen en herplaatsingen. "Mede als gevolg van deze, voor het leven in de inrichting, gunstige factoren, was het aantal weglopers gering."¹⁴¹ Daar staat dan wel weer tegenover dat in 1982 werd geconstateerd dat drugsgebruik een groot probleem aan het worden was, maar dat de groepsleiding er niet altijd goed zicht op kon ontwikkelen: "Zwijgplicht naar elkaar toe."¹⁴² In Hoenderloo fungeerde ook een Jongerenraad die de medezeggenschap van de wettelijk voorgeschreven cliëntenraad uitvoerde. Ze vergaderde in principe eenmaal per twee weken. Omdat er geen archief is overgeleverd, weten we niet wanneer ze in functie is getreden en hoe ze heeft gefunctioneerd.

De in het archief overgeleverde stukken laten maar heel af en toe iets zien over de visie op behandeling en opvoeding. Zo meldde de directeur in 1947 dat de opvoeding naar zijn mening te weinig gericht was op karaktervorming. Het ontwikkelingspeil van de groepsleiders was daarvoor te laag.¹⁴³ In 1955 keerde het bestuur zich tegen wat "de Laboratorium-mentaliteit" werd genoemd. Dat bezwaar was gericht tegen een mogelijk gezamenlijk op te richten observatiehuis met Valkenheide en Mettray. Het bestuur uitte toen vrees voor "de academische wetenschappelijkheid van de observatiehuizen, die tot laboratoria vervormd worden, waarbij de mogelijkheid tot het maken van vergissingen geheel uit het oog wordt verloren". Ze wilde de observatie in eigen huis uitvoeren omdat observatie "óók een stuk opvoeding is".¹⁴⁴ In 1965 lezen we over de invoering van een decentralisatieplan, waarbij een deel van de verantwoordelijkheid voor de behandeling bij de groepsleiders werd neergelegd en niet alleen bij de psychiater, psycholoog en geestelijk verzorger. Het streven was te komen tot "een meer doelgerichte pedagogische benadering" die groepsleiders zou dwingen kennis te nemen van de rapportages die er over de jongens beschikbaar waren en deze niet – zoals vaak gebeurde – te negeren.¹⁴⁵ Dat zou, meende men, de behandeling ten goede komen.

In 2006 heeft De Hoenderloo Groep een behandelvisie gepresenteerd, die in 2010 gevolgd werd door een pedagogische visie. Op schrift gestelde visies van voor die tijd zijn in het archief niet aangetroffen. In beide documenten wordt het belang van de ouders sterk benadrukt. De behandeling en opvoeding dienen in nauwe samenspraak met de ouders als eerstverantwoordelijken voor de opvoeding te worden vormgegeven. Ook de hulpvragen van de ouders worden door de instelling serieus genomen. Om de jongere tot ontwikkeling te laten komen, biedt de instelling hulp bij drie hoofdtaken met bijbehorende vaardigheden voor de doelgroep van 10-18 jaar. Die drie taken zijn ten eerste de *ontwikkelingstaken*, zoals het bepalen van een eigen identiteit, scholing, vormgeving van vrije tijd en seksualiteit, jezelf verhouden tot gezag, ten tweede de *geestelijke taken*, zoals innerlijke sturing, morele opvattingen, eigen verantwoordelijkheid, en ten derde de *praktische of huishoudelijke taken*. Het behandelteam zoekt in samenspraak met de jongere en zijn ouders naar die interventies in de opvoedingsrelatie die kunnen helpen om deze hoofdtaken te leren uitvoeren en vormgeven. Er zal daarvoor ook nieuw gedrag moeten worden aangeleerd en geoefend. In dit verband biedt de instelling diverse vormen van therapie en training aan, waaronder agressieregulatietraining.¹⁴⁶ Voor haar opvoedingsvisie ging De Hoenderloo Groep te rade bij de door de ontwikkelingspsycholoog Marianne Riksen-Walraven geformuleerde opvoedingsdoelen. In haar oratie, waarin ze een ontwerp biedt voor een pedagogiek van de kinderopvang, onderscheidt zij vier doelen: veiligheid, gelegenheid tot het ontwikkelen van persoonlijke competentie, gelegenheid tot het ontwikkelen van sociale competentie en waarden en normen.¹⁴⁷ De behandel- en de opvoedingsvisie vertellen ons verder niets over geweld, agressie en verwaarlozing en het omgaan daarmee dan wel het voorkomen daarvan.

¹⁴¹ CODA, inv.nr. 47, informatiebrief directie, 14 november 1968.

¹⁴² CODA, inv.nr. 419, hoofdleidersoverleg 30 juni 1982.

¹⁴³ CODA, NB 19 juni 1947.

¹⁴⁴ CODA, NB 18 januari 1955.

¹⁴⁵ CODA, inv.nr. 49, weekbrief directie 5 oktober 1965.

¹⁴⁶ DHG, Notitie Behandelvisie, 1 december 2006.

¹⁴⁷ DHG, Notitie Opvoeden in balans: pedagogische visie van De Hoenderloo Groep, 2010, onder verwijzing naar M. Riksen-Walraven, *Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang* (oratie Universiteit van Amsterdam 2000). In de visie van Riksen-Walraven zijn deze opvoedingsdoelen identiek voor gezin, school en kinderopvang.

2.4. Toezichthouders en protocollisering

Tot 1990 treffen we in het archief van Hoenderloo vrijwel geen sporen aan van contact met toezichthoudende en plaatsende instanties. Uiteraard was dat contact er, alleen komt dat zelden in beeld. In 1956 merkte de voorzitter van het bestuur – kinderrechter Van de Werk – op dat er na de Tweede Wereldoorlog een populatieverandering had plaatsgevonden: er kwamen nu veel door de kinderrechter gezonden jongens krachtens ondertoezichtstelling met behoud van het ouderlijk gezag en onder leiding van een gezinsvoogd. Dat betekende dat er regelmatig contact diende te zijn met de kinderrechter en de gezinsvoogd. Ook moest er nu schriftelijk over de pupillen worden gerapporteerd.¹⁴⁸ Het archief geeft over die rapportages echter niets (meer) prijs, ook omdat het in het kader van privacywetgeving geschoond is van pupillen- en personeelsdossiers. In zijn weekbrief van 19 oktober 1965 schreef de directeur dat de rapportages verbeterd waren: voogdijverenigingen die soms twee jaar niets van Hoenderloo hoorden, kregen nu automatisch een overzicht over het verblijf van hun pupillen toegezonden.¹⁴⁹ In 1975 was er met de inspecteur gesproken over Kampheuvel en het isoleren. “Hoenderloo isoleert niet”, vatten de notulen dat gesprek samen, Kampheuvel wordt soms gebruikt voor de moeilijke gevallen. Sinds 1968 is er bij justitie op aangedrongen de tralies voor de ramen te verwijderen.¹⁵⁰ Deze spaarzame opmerkingen over contacten met toezichthouders staan in groot contrast tot de periode vanaf 2005. Inspectiebezoeken worden tot in de puntjes voorbereid en van uitvoerige documentatie voorzien, halfjaarlijks worden er incidentenanalyses opgesteld, calamiteiten worden gemeld en kritische vragen van de inspectie over verbetermaatregelen worden zorgvuldig beantwoord.

Een voorbeeld van deze betrokken rol van de inspectie en van zorgvuldige beantwoording door de instelling betreft het rapport *De kwaliteit van de open residentiële jeugdhulp bij De Hoenderloo Groep* (2016). De inspectie bracht dat rapport uit na bezoek aan Hoenderloo, en het verscheen direct online in de openbaarheid. Hoenderloo scoorde een voldoende, maar kreeg wel enkele verbeterpunten aangereikt. Een daarvan betrof vrijheidsbeperking bij jongeren zonder rechterlijke machtiging. Deze jongeren dienden in een open regime te verblijven, wat betekende dat ze de instelling vrij moeten kunnen verlaten en dat de werkwijze er in de praktijk niet toe mag leiden dat jongeren die vrijheid wordt ontnomen. Deze vrijheid is een grondrecht dat alleen door de rechter kan worden ontnomen. Dus ook vrijheidsbeperkende maatregelen kunnen en mogen alleen toegepast worden met een rechterlijke machtiging. De inspectie had echter in verschillende pupillendossiers diverse vrijheidsbeperkende maatregelen gesignaleerd als onderdeel van de behandeling. “Hierdoor worden niet toegestane vrijheidsbeperkende maatregelen die een vrijheidsontnemend karakter hebben, zoals vastpakken en vasthouden, onderdeel van de behandeling. Deze maatregelen worden meer dan incidenteel toegepast binnen de open groepen van De Hoenderloo Groep. Medewerkers geven daarbij aan de toepassing van deze maatregelen te beschouwen als eigenlijk instrument in de open jeugdhulp”, aldus het rapport van de inspectie. “Daarnaast worden er, op sommige groepen, diverse collectieve vrijheidsbeperkende maatregelen toegepast, zoals tassencontrole nadat de jongeren buiten hebben gevoetbald. Waarom tot de betreffende maatregel is besloten wordt daarbij niet altijd geregistreerd en is op het niveau van de individuele jeugdige op de groep niet navolgbaar.” Het officiële beleid van De Hoenderloo Groep gaf aan dat fysiek ingrijpen alleen in noodsituaties mocht plaatsvinden.¹⁵¹

In reactie op het rapport en op verzoek van de inspectie informeerde De Hoenderloo Groep de inspectie over de verbetermaatregelen die in gang waren gezet naar aanleiding van de in het rapport genoemde verbeterpunten. De maatregel ‘vastpakken en vasthouden’ werd aangescherpt, en bij noodgedwongen toepassing van vrijheidsbeperkende maatregelen zou ook beoordeeld worden of een machtiging JeugdzorgPlus aangevraagd moest worden (in dat geval was vrijheidsbeperking namelijk wel rechterlijk toegestaan). Medewerkers werden al opgeleid in competentiegericht en de-escalerend werken volgens de Trifermethode. Er zou nu gezocht worden naar nieuwe methoden om

¹⁴⁸ CODA, NB 23 juni 1956.

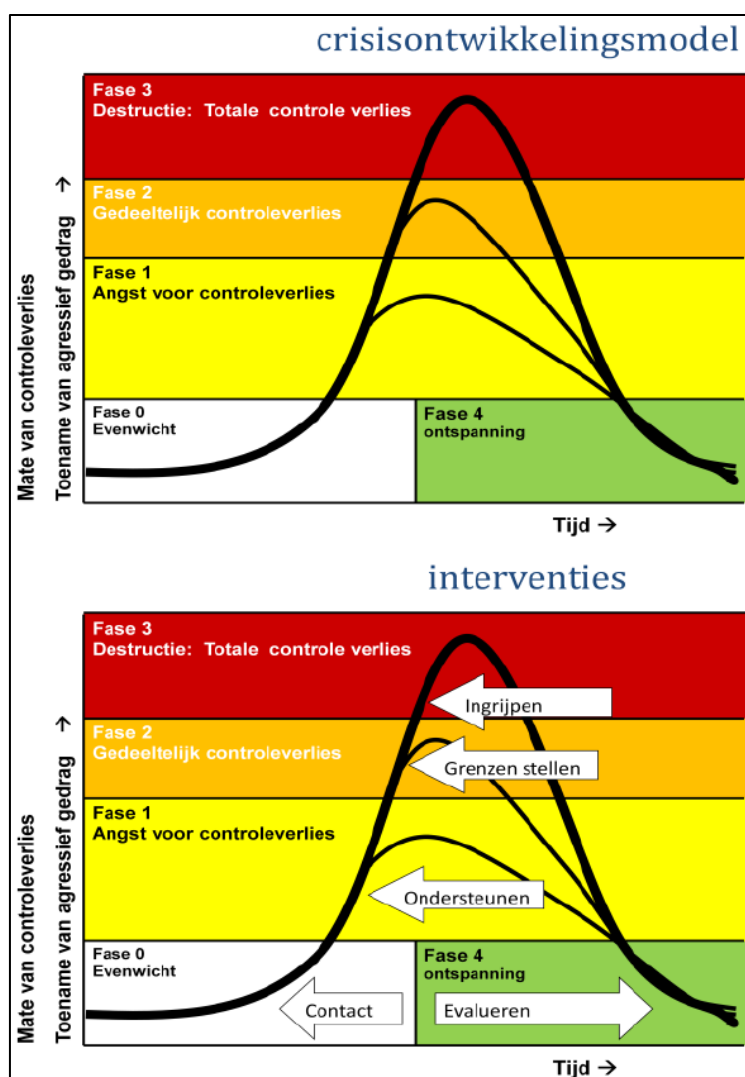
¹⁴⁹ CODA, Inv.nr. 49, weekbrief directie 19 oktober 1965.

¹⁵⁰ CODA, NB 7 januari 1975.

¹⁵¹ Inspectie Jeugdzorg, *De kwaliteit van de open residentiële jeugdhulp bij De Hoenderloo Groep* (Utrecht 2016).

zonder gebruikmaking van vrijheidsbeperkende maatregelen op een goede manier om te gaan met risicovol, grensoverschrijdend en gewelddadig gedrag van jongeren.¹⁵²

Het archief over de periode tot 1990 bevat nauwelijks protocollen, richtlijnen en huisregels. Het archief vanaf 2005 doet ons in dit opzicht in een andere wereld belanden: het aantal memo's en handelingsadviezen voor medewerkers maakte na 2000 een dermate sterke groei door dat we kunnen spreken van protocollisering: het werk in de instelling werd in belangrijke mate gestuurd door op schrift gestelde regels en voorschriften. Alle protocollen bij elkaar vormden het kwaliteitshandboek dat voortdurend werd geëvalueerd en bijgesteld. Met betrekking tot de maatregel 'vastpakken en vasthouden' constateerde het protocol dat dit in principe een inbreuk vormt op het grondrecht van lichamelijke integriteit. Er moet dan ook sprake zijn van een noodsituatie, te weten het garanderen van de veiligheid van de jongere of van zijn omgeving, dan wel een onttrekking aan noodzakelijke jeugdzorg. De protocollisering ging samen op met een streven naar methodisch werken. Medewerkers werden bijvoorbeeld getraind in het crisisontwikkelingsmodel dat agressie van pupillen onderscheidt in fasen en dat bijbehorende interventies voorschrijft. Voor het methodisch werken met incidenten en agressie wordt in het crisisontwikkelingsmodel gebruik gemaakt van het SAPREA® model, dat wil zeggen zes opeenvolgende stappen van Signaleren, Analyseren, Plannen, Reageren, Evalueren en Afwikkelen. In diverse protocollen van De Hoenderloo Groep is dit model terug te vinden, gevisualiseerd in de volgende figuur:

Het crisisontwikkelingsmodel van Trifier. Bron: www.trifier.nl

¹⁵² DHG, H.A.E. Duits, directeur De Hoenderloo Groep, aan Inspectie Jeugdzorg 14 september 2016.

Protocollen, richtlijnen en methodisch werken volgens bijvoorbeeld het crisisontwikkelingsmodel verhoogden de controleerbaarheid van het werk. Tegelijkertijd bleek uit een “reflectiebespreking” in 2013 tussen de externe onafhankelijke klachtencommissie en de clusterleiders en behandelcoördinatoren van de instelling dat een noodtoestand waarin de maatregel ‘vastpakken en vasthouden’ wordt ingezet, ook een grijs gebied creëert. “Als de-escaleren niet werkt, situatie laten escaleren voordat fysiek ingegrepen wordt?” Juist op dit punt bestond er handelingsverlegenheid bij de medewerkers om in te grijpen. De angst om een klacht van betreffende pupil te krijgen voor ‘vastpakken en vasthouden’ kan, aldus het verslag van de reflectiebespreking, ook weer een negatief effect op de veiligheid hebben doordat er te laat of helemaal niet wordt ingegrepen.¹⁵³ Deze bespreking maakte wel duidelijk dat de manier waarop anno 2013 over fysiek ingrijpen werd gesproken – het gaat dan nog niet eens over geweld – volstrekt onvergelijkbaar is met de situatie in 1946 toen er in Hoenderloo nog voetboeien lagen, weliswaar als relictten uit het verleden, isolatiecel en luchtplaats frequent gebruikt werden en de “oud-hollandse gewoonte” van het pak slaag als aanbevelenswaardige pedagogische maatregel werd gezien.

¹⁵³ DHG, Reflectiebespreking Vastpakken en Vasthouden DHG & Klachtencommissie 28 oktober 2013.

3. Conclusies

3.1. Wat is er gebeurd?

De casus Hoenderloo laat zien dat de impact van de Tweede Wereldoorlog op jeugdzorginstellingen groot kon zijn. De vordering van de gebouwen en de evacuatie betekende dat na repatriëring het leven in de instelling opnieuw moest worden vormgegeven. Het gezag moest opnieuw worden verworven en de vrijheid die de pupillen hadden genoten, moest weer worden ingeperkt. Of de jongens die zich bij de SS hadden gemeld, daar nog consequenties van hebben ondervonden, is onbekend.

Uit het bestudeerde materiaal blijkt dat er in Hoenderloo sprake is geweest van fysiek, seksueel en psychisch geweld. Het gedocumenteerde fysieke geweld tot medio de jaren zestig werd voornamelijk door groepsleiders richting pupillen gepleegd. In 1946 werden hiervan diverse vormen gerapporteerd. 'Een draai om de oren' werd ultima ratio genoemd, maar kwam dus wel voor. Weglopers werden kaalgeschoren, als straf opgesloten dan wel verplicht tot een aantal uren straflopen. Tot eind 1946 was de voetboei in gebruik als preventie tegen weglopen en ook wel als disciplinaire maatregel tegen een wegloper. Groepsleiders die fysiek geweld gebruikten werden onervaren genoemd; sommigen werden berispt, enkele anderen ontslagen. Medio de jaren zestig zijn er nog meldingen van slaan door groepsleiders, aangeduid als de "oud-hollandse gewoonte" van een pak op de broek. Nadien zijn er nauwelijks indicaties meer van door groepsleiders gepleegd fysiek geweld. Tot in de jaren tachtig kwam enkele malen hardhandig (fysiek) optreden van leraren van de technische school ter sprake.

In diezelfde jaren tachtig nam het onderling geweld van pupillen toe, terwijl er al sinds het begin van de jaren zeventig gesproken werd over verzwaring van de gedragsproblematiek, die door de directie gekoppeld werd aan een toename van weglopen, inbreken en het plegen van vandalisme in en buiten de instelling, drugsgebruik en de komst van culturele minderheden. In combinatie leidden deze factoren tot een verharding van het instellingsklimaat. Na 2005 was sprake van een forse toename van het aantal geregistreerde incidenten, waarvan de meerderheid betrekking had op fysieke geweldpleging van pupillen. Als factoren voor die toename kunnen, naast verzwaring van de gedragsproblematiek, genoemd worden een systematische incidentenregistratie en een toegenomen sensitiviteit voor geweld in algemene zin, gestimuleerd door de introductie van het klachtrecht.

Seksueel geweld is in verhouding met fysiek geweld slechts incidenteel gedocumenteerd. Voor de jaren tachtig werd dit vrijwel nooit gemeld; sinds medio de jaren tachtig werd er enkele malen een medewerker om (een vermoeden van) seksueel grensoverschrijdend gedrag ontslagen. Na 2005 vond seksueel geweld in een meerderheid van de gevallen tussen pupillen onderling plaats. Psychisch geweld is nauwelijks aangetroffen. Begin jaren vijftig werd gerept over verwaarloosde bedden, te weinig personeel en het ontbreken van een zinvolle vrijetijdsbesteding. Tot halverwege de jaren vijftig bestond er geen briefgeheim op inkomende en uitgaande post. Voor de jaren zestig was er volgens enkele pupillen gebrek aan privacy. Isoleren kwam tot 1965 met (grote) regelmaat voor. Tot 1975 werd er op meer incidentele basis voor maximaal enkele uren geïsoleerd. Wanneer deze strafmaatregel werd toegepast en voor welke tijdsduur lijkt per geval beoordeeld te zijn; enige consistentie is hierin niet aangetroffen.

3.2. Hoe heeft het kunnen gebeuren?

Bijzonder veel aanknopingspunten voor een antwoord op de vraag 'hoe heeft het kunnen gebeuren?' zijn er in het bestudeerde materiaal niet aangetroffen. Een al sinds 1950 regelmatig terugkerende constatering, niet zelden in de vorm van een verzuchting, is de verzwaring van de gedragsproblematiek. Er was sprake van een moeilijker worden van de populatie die dan ook de 'zeer moeilijk opvoedbaren' werden genoemd. Het personeel bezat voor de omgang daarmee tot in de jaren zeventig onvoldoende competenties en ervaring. Met dat probleem kampte de gehele jeugdzorg, en opleidingen werden vaak pas gevolgd na indiensttreding. Door het relatief lage salaris in de sector was het verloop groot. Het lijkt erop dat dat verloop in Hoenderloo tot begin jaren tachtig relatief groter is geweest dan elders, wat mogelijk te maken had met het ontbreken van

competente directies. In het bijzonder in de periode 1950-1967 kampte de instelling met drie achtereenvolgende directeuren die niet voor hun taak berekend waren. Daar moet wel bij aangetekend worden dat enkelen van hen zich in de jaren zestig intensief met bouwkundige zaken hebben beziggehouden. Zij zetten sterk in op kleinschaligheid omdat grootschaligheid kennelijk als een negatieve factor voor het instellingsklimaat werd gezien. Desondanks kon de combinatie van wonen, leren en werken op grotendeels dezelfde locatie een risicofactor op isolement en daarmee op geweld vormen.

In tegenstelling tot sommige directeuren lijkt het bestuur wel competent te zijn geweest. Bestuursleden werden geselecteerd op grond van uiteenlopende competenties die nodig waren om een tehuis draaiende te houden: er werden personen geworven met medische, financiële, juridische en bouwkundige kennis, zodat de verschillende portefeuilles goed verdeeld konden worden. Aan het einde van de jaren tachtig ging het bestuur meer op afstand opereren en was minder nauw bij het alledaagse reilen en zeilen van de instelling betrokken. Het is niet bekend hoe het bestuur vorm gaf aan zijn taak om toezicht uit te oefenen. Slechts incidenteel werden klachten op bestuursvergaderingen besproken en afgehandeld. Tot aan de introductie van het klachtrecht in 1989 weten we evenmin of en hoe toezichthoudende instanties hun rol hebben vormgegeven. Door een gat in de documentatie tussen 1990 en 2005 weten we niet hoe het klachtrecht en het toezicht in deze periode heeft gefunctioneerd.

De situatie vanaf 2005 is in vele opzichten onvergelijkbaar met die van voor 1990. Het bestudeerde materiaal wijst uit dat het klachtrecht naar behoren functioneerde en ook dat de meldingen aan de inspectie van beide kanten – instelling en inspectie – adequaat werden opgepakt en afgehandeld. Door het klachtrecht had de pupil een stem gekregen, was de groepsleider veel meer dan voorheen aan regels gebonden en diende hij volgens protocollen te handelen. Groepsleiders werden getraind in competentiegericht en de-escalerend werken. De protocollisering kende echter ook een keerzijde die tot handelingsverlegenheid van medewerkers kon leiden. De angst om een klacht van een pupil te krijgen voor het toepassen van de maatregel 'vastpakken en vasthouden' kon een negatief effect op de veiligheid hebben doordat er te laat of helemaal niet werd ingegrepen.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Archief De Hoenderloo Groep (tot 1989), CODA Apeldoorn
Archief De Hoenderloo Groep (vanaf 1989), De Hoenderloo Groep, Hoenderloo
Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, Utrecht
Meldpunt Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, Den Haag
Schadefonds Geweldsmisdrijven, Den Haag

Literatuur

Dekker, M. (2016). Haalbaarheid van onderzoek naar geweld in de residentiële jeugdzorg (pp. 169-210). In M. de Winter et al., *Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. Bijlagen*. Den Haag: Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.

Dubois, O.W. (2010). *Reddende liefde. Het werk van de Heldringstichtingen in Zetten 1847-2010*. Hilversum: Verloren.

Heldring, L. & M. van Wijhe Ezn. (1910). *Hoenderloo. Een kijkje in het werk onder jongens*. Hoenderloo: Uitgeverij Hoenderloo.

Hilhorst, N. (1991). *Voormeting ervaringsleren in de jeugdhulpverlening Hoenderloo*. Amsterdam: Van Dijk & Van Soomeren B.V.

Houkes, A. (2009). *Christelijke vaderlanders. Godsdienst, burgerschap en de Nederlandse natie 1850-1900*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Journaal 140 (1991). *Een verslag in woord en beeld van 140 jaar Jongenshuis Hoenderloo en van een kwart eeuw 't Wezeveld*. Hoenderloo: De Hoenderloo Groep.

Lieburg, F.A. van (red.) (2012). *Opwekking van de natie. Het protestantse Réveil in Nederland*. Hilversum: Verloren.

Veldheer, P.A. (1983). *Tussen Truppenplatz en Fliegerhorst 1940-1945. De veelbewogen geschiedenis van het dorp Hoenderloo tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Voorburg: Protestantse stichting lectuurvoorziening.

Werk, M.B. van de et al. (1951). *Een eeuw Hoenderloo, 1851-1951*. Hoenderloo: Uitgeverij Hoenderloo.

Woerden, A. van (red.) (2008). *Hoenderloo. Dorp in wording*. Apeldoorn: Stichting Apeldoornse Monumenten.

Wolters-Groeneveld, W. (2000). *Tussen thuis en toekomst. Elementen van de Hoenderloo Groep*. Zutphen: Walburg Pers.